
MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

ANALÓGIA A MONDATSZERKESZTÉSSEN

NYELVTÖRTÉNETI ÉS LÉLEKTANI SZEMPONTBÓL.

II. Analógia az egyszerű mondatban.

1. Rokon képzettartalmú szerkezetek hatása.

Ezen a fő csoporton belül, hogy anyagunkat áttekinthetőbbé tegyük, olyan felosztáshoz kell folyamodnunk, amely az analógikus hatásnak csak külső megnyilatkozási formáján alapszik. Így először ismertetjük azokat a kapcsolatokat, melyekben a rokon szerkezet hatása az igével vagy melléknévvel járó határozó megváltozását eredményezi, aztán a pleonasztikus mondatokat tárgyaljuk; szólunk az analógia egyéb nyilvánulásairól, bizonyos zavaros szerkezetekről. Külön emlékezünk meg az értelem szerint való egyezésről.

a) Határozók elváltozása.*

Nem valami nagy számmal idézhetünk olyan idetartozó szerkezeteket, melyek a történet folyamán állandósulva átjutottak a mai nyelvhasználatba. Sajátságos, hogy egyes ilyen analógia útján létrejött szerkezetek, bár a régi nyelvben meglehetősen el voltak terjedve, — sőt némelyeket állandósultnak is tarthatunk, — az idők folyamán eltűntek, kivesztek. Szinte azt kell gondolnunk, hogy a logikának a nyelvalkotásba való befurakodása pusztítja ki ezeket a látszólagos hibákat.

Lássuk először a *törődik* igét. Régen általában így mondták: *törödöm vmin*: Sohonna semmi hírem sem jöve, *kin* nem kevésbé törödöm (Bercs. Lev. 72). Sem a nagy dolgokban nem örvendez, sem akármi *aprólékon* nem törődik (Pázm. KT. 108). *Busulásodon* bizony valóban nem törödöm és busulok édesem (Rák. Gy. Lev. 272). Most pedig, nyilván a *gondol vmivel* analógiájára, *-vel* ragos határozóval szerkesztjük. Első nyomait ennek

* Felhasználtuk a NySz. adatait is.

a szerkezetnek körülbelül Faludi korában találjuk: Az akaratosság, ha mikor pörlekedik, nem törődik sokat a jövővel (Fal. NE. 487). Nem törődnek véle (Fal. NA. 217). Ha kimégyen egészen Balaton tájékára az ellenség, azzal ne törődjék (Bercs. Lev. 511). Az itt idézettekhez vegyük még hozzá ezt a két mondatot: Magában tatár kám így törődik vala (Zr. 2:4). Vigasztal és int, hogy ne törjem magamat ez az gonosz eseten (Lev. T. 2:126). Mármost érdekes dolgot tanúsítanak ezek a példák így egymás mellé sorakoztatva. Kiviláglik belőlük t. i. az, hogy a *törődik* régibb, etimológiai jelentéséhez közelebb álló értelme annyi mint: *búslakodik*, *szomorkodik*, most pedig teljesen rokon a *gondol* ige bizonyos használatával. Könnyen megérthetjük, hogy ennek az igének szerkezetváltozásában elsősorban nem azt kell okulnunk, hogy a *gondol* szerkezeté hatott rá, hanem igenis azt, hogy alapjelentése elhomályosult, értelemben közeledett a *gondol* jelentéséhez, s csak így állt elő a két szerkezet kiegyenlítődése. Evvel a jelenséggel még fogunk a következőkben találkozni.

Hasonlóképen a *gondol* vagy a már megváltozott *törődik* hatását szemlélhetjük ebben a mondatban: A test nem *aggódik* semmi *szeretettel*. (Fal.) Bizonyára kielégítő a magyarázatunk, ha nem is tudunk mindig egész határozottsággal rámutatni arra a szerkezetre, mely az újat létrehozta. Wundtnak a mondatról való felfogásából természetszerűen következik, hogy ez nem mindig lehetséges; mert hisz a mondat egységes képzet s ennek az egy képzetnek többféle nyelvi kifejezése is lehet. Elég, ha azt a fogalomkört meghatározhatjuk, amelyiknek a hatásaképen az új szerkezet létrejött.

Itt említjük, mert jelentésével a most tárgyaltakhoz csatlakozik az a Zala-szerte járatos szerkezet: *nem aggom rá* = nincs gondom rá. Tennáp behortuk, ami kis szénánk vót, mast legalább *nem aggunk rá*. *Aggani*, *aggódni* a régiségben is, meg a mostani nyelvhasználatban is mindig *-n* ragos határozóval szerkesztődik. Ennek a zalai szerkezetnek kétségkívül az ilyen rokonértelmű mondatok voltak a szülői: *nem gondolok rá*, *nincs gondom rá*.

A *törekedik* igének is épúgy, mint az előbb tárgyalt *törődik*-nek elhomályosul egy kissé az alapjelentése, így kerül egy másik igének a vonzókörébe, mely aztán a szerkezetét is átadja neki. Régen így mondták és írták:

Terekedyk az ew felsegew *dolgaban* mek felebys mynth az arthicolus targya (tartja, Lev. T. I: 15). Sokat törekedett a rab urak *szabadulásában* (Cserei: Hist. 48.). Az *megváltásában* törekednek Kegyelmetek (Rim. Lev. 185). Vagy pedig: *Azon* törekedik, hogy leszabhassa azokat, kik nagyobbak, jobbak nálánál. (Fal. BE. 551.) Ezen ighen törekeggyetek (RMNy. 2:147).

Alapjelentése közel áll a *törődiké*hez. Már a régi nyelvben, a kódexek korában van egy olyan anal. szerkezete ennek az igének, mely az állandósulás útján volt ugyan, de elterjedésében mégis megakadt, s ez: *valamiért törekedni*; én ebben a *könyörög*, *rimánkodik* hatását látom s valóban az itt következő példákban ez az értelmi árnyalata van meg. Föltevésemet még jobban megerősíti az a körülmény, hogy az egyik mondatban együtt fordul elő vele a *reménkedik*: *Reménkedgyél* s *tőrekedgyél* fiad előtt érettem (Derk. ÖÉlet. 75). Innejd mindjára fölmegegyek Bécsbe, *tőrekedni* Beszterceért (Nád. Lev. 39). Eoreokke megszolgalom Kegnek, hogy eerehem nadrispan wramnal theorekedett (Lev.T. I. 290). Csakhogy amint tudjuk, nem ez a szerkezet állandósult és származott át a mi korunkra, hanem a *valamire törekedik*, az *igyekezik* analógiájára. *Szülésre* törekedem: parturio (C). Azon tisztkereső ne légy, *melyre* többen törekednek (Fal: NE. 423). Kétségbe vonhatná ugyan valaki, hogy itt nem az *igyekezik* hatásával van dolgunk, mert hiszen már a kódexek korában is előfordul *valamin* v. *valamiben* igyekezni. Csakhogy ez nem a rendes használata, hanem olyan ingadozás, amelyet a régi nyelv mindenféle szerkezetében találunk; a legáltalánosabb, legelterjedtebb a *valamire* igyekezni; a *tőrekedik*-nek ez a szerkezete sokkal későbbi keletű.

A *csügg*, *függ* igének is van a régi nyelvben egy ilyen analógia útján keletkezett kapcsolata, mely azonban ma már nem járatos: *vmiben csügg, függ*; annyi mint *vmitől függ*. Biztosra vehetjük, hogy ennek a rokonértelmű szerkezetnek a hatása alatt keletkezett: *vmiben áll vmi*. Igaz ugyan, hogy ha a fordított kódexek adatait az eredetivel összevetjük, kétség támadhat bennünk erre nézve, mert egyes példák a latin mondatnak szó szerint való fordításai: Ez ket *paranczolatokban* a tellyes terveen fyg: *in his duobus mandatis* universa lex pendet (JordC. 425). Csakhogy olyan elterjedt szerkezete ez régi nyelvünknek s viszont a kódexek egyes helyeinek példát adó latin szókötés olyan ritkán s kivételesen fordul elő, hogy a legtöbb példát bátran tarthatjuk

a magyar lélek termékének. Két nyelvnek ilyen találkozása különben sem ritka; már bevezetésünkben említettünk egy tisztán latin mintára készült szerkezetet, mely azonban Lisznyainál is előfordul. — Példák:

Az miben mindennek üdvössighe függ (Sylv. UT. 2:2.). Megtanulhad, mi legyen és mibe függjen a Christus Jesusnac orszaga (Helt. Bibl. 1:94). Csak ezbe egyedül függ a mi boldogsagunc (Born. Pred. 274.). Ebben a négy dologban függ a jó nevelés (Pázm. Pred. 193.). Ebben függ a jó életnek fundamentoma (Káldi 1:504.).

Természetes, hogy emellett a mai szerkezet is használatos: Ennek a hazának megmaradása Isten után onnan függ (Bujd. Lev. 41.). Függjenek peniglen Kluczoy uram ő kegyelmétül (Rim. Lev. 213.).

A *függ* igével rokonértelmű a régiségben: *várni vkitől*; ennek a hatásával találkozunk a *hallgat* igének egy kapcsolatában:

Azt is megparancsolja ő nagysága, hogy elsőben *mitőlünk várjon* (TME. 3:133.). Mindenekben kegyelmes *parancsolatjától várok és hallgatok* (uo.). A magyar urak nem akarnak a *némétől hallgatni* (TME. 3:19.). Bizonyos emberétől parancsoljon, hogy tőlem hallgasson (uo. 58.). Az egész székely náció tőle hallgat (Cserei: Hist. 71.). Mindnyájan hallgassanak Csuti uram ő kegyelmétül mint főkapitánytul és Bory uramtul mint vicekapitánytul (Rim. Lev. 211.). A test kötelessége, hogy a lélektől hallgasson (Pázm. Pred. 887.).

Az eredetibb szerkezet ez: *Megh hatta nekyk, hogh se en hozzam se az vaydahoz ne hallgassanak* (Lev. T. 1:199.).

Ha meggondoljuk, hogy az asszociáció törvényei szerint különféle rokon képzetek társulhatnak, könnyen megérthető, hogy ugyanazon szerkezetre más-más szerkezetek is hatással lehetnek, s így különböző új kapcsolatok keletkezhetnek; a *vlkihez* v. *vlkire* való hallgatás fogalmához közel áll az engedelmesség fogalma. Van is olyan adatunk, melyben ennek a két fogalomnak a kifejezései kombinálódnak. *Meg vagyon uram parancsolván ezeknek, hogy kegyelmednek hallgassanak* (Rim. Lev. 339.).

A *hallgat* ige régi, rendes szerkezete aztán kiszorítja néha az *engedelmes* melléknév szokásos kapcsolatát, s ehelyett: *vkinek engedelmes*, ily mondatokat is találunk: *Az asszony nepek engedelmesec legyenec az ű feriekhez* (Tel. Evang. 1:179.). Engedelmesek legyünk mind fejedelmünkhöz, s mind felebarátunkhoz (Rim. Lev. 102.).

Ma már szintén szokatlan szerkezet, de a régiségben nagyon kelendő *vmit vmi nyelven, németül, magyarul fordítani*; a ren-

des kapcsolat vmi *nyelvre fordít*. Érdekes, hogy néha mind a kettő előfordul ugyanannál az írónál; az elsőnek a keletkezését a *vmi nyelven ír* okozta.

Magyar nyelvre fordoythatnak (Komj. Sz. Pál 10.). Az deáki nyelvről *magyaról* fordoytatott volna-é? (uo. 8.). Az Szent Pál leveleit *magyaról* fordoytottam (uo. 11). Németbül *magyarul* fordítá ezt az könyvecskét (Toln. Vigaszt. el. 9.). Ez könyvecskét kit Telegdi Miklós mester magyar *nyelven fordított* (Tel. Ker. fund. 4.). Annak okáért im *magyarul fordétám* e könyvet (uo. 9.). De a címben: Telegdi Miklós mester által deák nyelvről magyar *nyelvre fordítottatott*.

Szépíróink, ha előadásuknak régies színt akarnak adni, ma is szívesen elevenítik föl azt a kapcsolatot, hogy *írtak ennyi és ennyi esztendőben*. Ennek is az analógia volt a szülőanyja; a *történik* ige hatása adta neki az életet. Igaz, hogy az írás és a történés fogalma így általánosságban semmiféle rokonságban sincsen, csakhogy könnyen átlátható, hogy mikor azt mondom, hogy *történt az 1526. esztendőben*, ugyanaz, mint ha azt mondom, hogy *1526-ot írtak, mikor ez történt*; ennek a két mondatnak a kombinálódása hozta létre a magyarázandó kapcsolatot:

Azon időben, mykoron urunk Jesus Cristus zent zyletese wtan yrnanak keeth zaaz nyoczwan *esztendőben* (ÉrdyC. .338.). Mykor irnanak enny (1558) esztendewben (RMNy. 2:179.). Irtak akkor ezerháromszáz és huszban, Tholdi Miklós hogy születék Nagy-Faluban (Ilosvai:Toldi 5. sz.) Irtanak ezerben ötszáz ötvenhatban (Ar:NC.).

A Wundt-féle mondatfelfogás helyességének szebb, meggyőzőbb bizonyítékát keresve se találhatnánk. Az *írás* fogalma nem rokon a *történés* fogalmával, az utóbbinak a kapcsolata mégis hatással van az előbbiére; igen, mert nem szó hat a szóra, nem a mondatot alkotó képzetek társulnak a másik mondatot alkotó képzetekkel, hanem amint a mondat egységes képzet, azonképpen hatását is mint egységes képzet gyakorolja.

*Mibe kóstá?** mondja a lévavidéki nép; első tekintetre világos, hogy ennek a két szerkezetnek a kombinálásával van dolgunk: *mibe kerül + mennyit v. mit kóstál*. A portéka ennyibe kóstál. A bál de sok pénzembe kóstál (Népk. Gy. 2:208.).

Az itt következő két szerkezetet magának az illető igének más használata hozta létre. Régen azt mondták: *azon félek*, de egyéb kapcsolatban mindig így: *félek vkitől v. valamitől*. Nagial inkább kellene felnetek az pokolbeli farkasnak *fogatul* (Virg. C. 56.).

* Simonyi: Magyar Hat. 1:26.

Az utóbbinak, mint sokkal nagyobb körrel bíró kapcsolatnak analógiájára alakult aztán az előbbi is, úgyhogy ma már azt mondjuk: *attól félek, hogy . . .*

Drágán, olcsón, ingyen adok v. veszek vmit*, ehelyett a dunántúli nép azt mondja: *drágáér, olcsóér, ingyér*, nyilván az *ad, vesz* ilyen kapcsolatának az analógiájára: *öt forintért adtam el v. vettem*.

De van az *ad* igének egy másik, analógia útján keletkezett kapcsolata, mely az egész magyar nyelvterületen el van terjedve s a régi szerkezetet teljesen kiszorította: *vkire v. vmire adok vmit.*** Régi írásokban így olvassuk: Barcsai Mihály Teleki Mihályon is semmit nem ad vala (Cserei: Hist. 145.). Azt akarják, hogy az Írás magyarázattyában egy babot ne adgyunk a szent atyákon (Pázm. Kal. 668). Biztosra vehető, hogy az új szerkezet az ilyenek hatásának eredménye: *ügyet se vetek rá, rá se hederíték*. A következő két mondatban meg az *ad* ige analógiájára keletkezett új kapcsolat: Bécsbe egyet *két forinton tartottak* (két f-ra tartottak + két forinton adtak) (Lev. T. 1:32.). Harminc ezüst *garason böcsüllötték ötet* (Pázm. Préd. 212., harminc garasra böcsülték + h. garason adták).

Kérdést teszek valakinél és vmit kérdezek vkitől olyan közeli gondolat kifejezői, hogy az utóbbi könnyen befolyásolhatja az előbbinek a szerkezetét, amint a következő mondatokban látjuk: Mondá az asztal fölött az ördög: *Tegyünk kérdést tőle* (Debr. C. 7.). *Tegyenek kérdést az franczia orátortul* (Thök. Lev. 22.). Holmi *kérdéseket tettek tőle* a rendelése iránt (Mik. 48.1.); *kérdést teszek vkinél + kérdezek vkitől*. — Hasonlókép a *végére jár* vminek *vkinél* a *kérdez, megtud* hatása alatt régen néha *-től* ragos határozóval szerkesztődik:

Hallgatóimtól menni végére tanításomnak (Pázm. Préd. 494.). *László deáktul végire mehet* kegyelmed (TME. 3:41.). Azonban végire kell menni kapitány Horváth Ferencztül is; mit ért volna az az lova, kit sántán magátul elhagyott volt (Thök. Lev. 44.). *Margitay urtól járj végére*, ha nincs-e Debreczenben Mélt. Gróf Török József ur (Kaz. Lev. 3:88.).

Amint ma azt mondjuk: *kegyelmes vagyok vkihez v. vki iránt, könyörülök vkin*, régi nyelvünkben így mondták: *Istenleg kegyelmes nekem* bynesnek (Ehr. C. 41.). Kötést ne tégy vélec,

* M. Hat. 1:22.

** M. Hat. 1:22.

se *könyörülj raytoc* (Helt. Bibl. I. Num. 4.). Csakhogy az utóbinak az analógiájára az első szerkezet ilyenformán alakulhat: *Megnyomorultakon igen kegyelmes* vala (Dom. C. 125.). Mert én kegyelmes leszek az ű bűnökön (Mon. Kép. T. 87.). Hasonló még ez a mondat: Nagyságodat, mint szomszéd vitézlő urbará-tunkat kérjük, *kedvezzen* is nagyságod *szegényeken* (TME. 3:106.). Kedvezzen szegényeknek + könyörüljön szegényeken.

A *rábiz* hatása alatt a *kezebe, birtokába, birtoka alá adok* ilyen szerkezetet vehet föl: Urunk az erszént *kezebe bizta* Judásnak (Káldi: Préd. 1:438.): kezebe adta + rábízta. Syriát Parmenio Andromachusnak *birtoka alá bizta vala* (Forró: Curt. 131.).

Aki valamiben *szorgalmas*, az *törekszik* valamire; a két fogalomnak ilyen közeli rokonsága adja magyarázatát a következő mondatoknak: *Zorgalmathos* lezek *rája* (Lev. T. 1:115.). Nem annera zorgalmatosoc az írásra, menére a más ember írásának olcsárlására (Helt. Bibl. I. C. 4.): szorgalmas az ócsárlásban + törekszik az ócsárlásra.

Megismerni egy dolgot és *valamit* a *másiktól megkülönböztetni* szinte egy; a két képzet egymásra hatásából könnyen meg is érthető az ilyen szerkezet: Az, ki azokat olvassa, *megismerheti egyiket a másiktul* (Apor: Met.). A bölcheség arra szükség, hogy megismerje a jót a gonosztól, és az igazat a hamistól (Tel. Evang. 2:935.). (Vö. ném. *etw. wegkennen* e h. *unterscheiden.*)

A *közöm van vmihez* analógiája hozta létre a szokatlan határozós kapcsolatot ezekben a mondatokban: Nekem *semy dolgom* nynczen *hozája* (Lev. T. 1:292.). *Mi gondom hozzá?* (Szenvei: Messz. hölgy 178.). — Itt említjük, bár szorosan véve nem ide tartozik, azt a sajátságos, de a régiségben elég gyakran előkerülő jelenséget, hogy az e fajta mondatok: *vmihez közömet tartom, és vmibe ártom, avatom magamát*, kombinálódnak. A rendes szerkezet ilyen: Ezután hozzájok közöket ne tartsák (Thök. Lev. 122.), de kombinálás útján olyan kapcsolatok keletkezhetnek, melyekben hol az egyik, hol a másik alkotó szerkezet határozója jut érvényre:

Semmi *közötöket* afféle *marhában* ne *ártsátok* (TME. 3:41.). Peter azokban az dolgokban semmi *kőzit* nem *artotta* (Esz. T. Ig. Aug. 326.), Immár ezután császár ő felsége Magyarországhoz semmi *kőzit* nem *ártja* (TME. 3:81.). Az mi az penzen vettet (jóságot) illeti, azokhoz tudom *kőzit* nem *avattya* (Radv. Csal. 3:167. b.). Komáromban az hatvan falut kezünkhöz vettük, úgy hogy azután semmi *nemő* faluhoz semmi *közünket* ne *ártsuk* (Rim. Lev. 217.).

Megállapodott egyéni sajátságának tarthatjuk az itt következő mondatokat, melyek ugyanannál az írónál többször előfordulnak: Kd. *mindenre gondját viseljen* (Lev. T. II. 348). Tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 349). Istenre adtam magamat, tudom ő felsége gondunkat visel reánk (uo. 351.). Tisztán látható, hogy a birtokosjelzős (*gondját viseli vminek*) és a határozós (*gondot visel vmire*) kombinálódásával van dolgunk. — Ide tartozik a *gondot visel vmire* és a *gondoskodik vmiről* szerkezetének a vegyülése. A DebrC. 60. lapján ezt olvassuk: *Gondot viselőnk az etelre*, s ugyanazon a lapon: *Viselienek gondot éhről*. Viseljen valami gondot en rolam is Kmed (Lev. T. I. 11.). — Hasonló: Az wr isten *mindenekről gondot vigyáz* (Helt. Bibl. I. J. 4). A már analógia útján keletkezett *gondot visel vmiről* kombinálódott a *vigyáz* igével.

Összehasonlít *vmivel* + *állít vmi mellé*: Ha ez mai evangéliomot az epistola *mellé hasonlítjuk*, nem sokban különböznek egymástul (ÉrdC. 9.). — Ebben a körben, t. i. a *hasonlóság*, *egyezés* fogalmi körében még más fajta analógiás alakulásokkal is találkozhatunk: Ezek ábrázatokkal mindenképpen az *atyjokhoz*, *Priamushoz ütöttek* (Hall. HHist. III. 71.): *vkire üt* + *vkihez hasonlít*. — Nem lehetetlen, hogy ennek a hatásnak éppen megfordítottját kell keresnünk a *vkire hasonlít* újabb szerkezetében. Az *egyenlő* és *hasonló* kapcsolatának a kiegyenlítődése kétségtelenül mutat ilyen kölcsönös hatást:

Krisztus egyenlő atyjához (Mel. AT. 14.). *Egyenlő* volt *Krisztushoz* érzékenység szerint (CornC. 23.). *Te hozzád egyenlő* embereknek es zolga tarsidnak nag' feiedelme (Ozorai: Christ. 212.). — Csak kettő is nincs Morvaországban *vele hasonló* nemzet régiségére (Lev. T. II. 44.).

Éppen így két szerkezetnek a kölcsönös hatását mutatja az *örül* és a *gyönyörködik* némely kapcsolata; egyik fölveszi a másiknak a határozóját:

Tudom pedig azt, hogy Kd. az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek fölötté való nagy *nyomorgatásoknak* nem *gyönyörködik* (Lev. T. II. 181). Kd. oly istenfélő keresztény ember, hogy az mi *kárvallásunknak* és az szegény emberek méltatlan *haláloknak* nem *gyönyörködik* (uo. uaz az író). Nem *gyönyörködöm* a te *pénzednek* (Zrinyi: I. 58).

Ugyancsak Zrinyinél megtalálhatjuk ennek a párját is:

Az tigris nem *örül* úgy véres *prédában*, mint te óh kegyetlen,

lölköm *fájdalmában* (II. 101). Hogy még van, ki örül versszerző *tüzedben* (Ányos költ. 13). Öröltének te romlásodban (BécsiC. 108.), csakhogy eredetije így van: gratulati sunt in tua ruina.

Egyéb szerkezetek hatása alatt a *gyönyörködik* másképen is kapcsolódhatik: Addig-addig *gyönyörködte* a királylányt, míg jó nagyokat csuppantott a két orcájára (Nyr. 29:44). Rögtön tisztában vagyunk e mondat keletkezésével, ha tudjuk, hogy néhány sorral előbb ez áll: Elkezdette uristenesen *bámulni* a szép királyleányt.

Itt említjük föl még ezt a mondatpárt: Ki nem hagyta meg *ő belé reménykedőket* (BécsiC. 38) = benne reménykedők + kik reménységüket beléje vetik. Istenem, Istenem, én édes Istenem, immár reménységem csak tebenned vetem (Thaly: Orsz. Vil. 1903. 503.).

Néha a két kombinálódó szerkezet annyira rokon, hogy nem egyebek, mint ugyanannak az igének csak más-más formájával, pl. cselekvő és szenvedő, bennható és átható, vagy különböző igekötős alakjával való kapcsolatok.

A cselekvő szerkezet a szenvedőtől abban különbözik, hogy a cselekvő mondat tárgya a szenvedőnek alanya lesz. A kettő között levő különbséget az ormánsági nyelvjárás úgy egyenlíti ki, hogy a szenvedő igét is a sokkal gyakoribb cselekvő szerkezet analógiájára tárgyesettel kapcsolja össze. *El van addal a buzát, a deszkát mind oda vive, meg van véve a bort.* Érdekes, hogy a finnben is megtalálható, sőt általános használatú ez a szerkezet: *on minua lyöty meg van engem verve, on häntä kiitetty meg van öt dicsérve.**

Pesti Gábornak állandó sajátsága, de más írónál is előfordul a *találkozik* ige így szerkesztve: *találkozik vkire*; ezt a *rátalál* analógiája szülte:

Azonközben, hogy ezt beszéljenek, *találkozána*k *őreájok* az erdőbe vadászó ebeknek sokasági (Pesti: Mes. 159.). *Találkozik* az bogárra (uo. 196). *Tolvajok találkozána* rejá (uo. 203). *Kire Christus az város kapujánál találkozott* (Zvon. Post. II. 410). Im az *ennekem keth emberem is wolph Beiche de meg rea nem találkoztanak* (Lev. T. I. 110).

b) Pleonasztikus szerkezetek.

Az analógiás hatásnak vannak olyan nyilvánulásai is, hogy az új mondat bővebb, testesebb, mint az alkotó szerkezetek

* Simonyi, előadásaiban.

anélkül azonban, hogy valamivel is többet fejezzen ki amazoknál. Külső formájukban legtöbbször olyanok, hogy az egyik szerkezetet teljesen megtaláljuk bennük, azonkívül a másiknak egy-egy lényeges elemét. A második szerkezetnek ezt a járulékát elhagyhatjuk anélkül, hogy a mondatot ezáltal a legkisebb értelmi vagy szerkezetbeli fogyatkozás érné. — Természetes, hogy ezeknek a kifejezéseknek a keletkezését is úgy kell felfognunk, mint az eddig tárgyaltakét; vagyis két mondat által kifejezett egységes képzetnek az egymásra való hatásából kell őket magyaráznunk.

Erdélyi íróknál, különösen Mikesnél sokszor előfordul ez a szerkezet: *erre való nézve*; első hallásra is érezhető benne a pleonazmus. Két szerkezet kombinálásából magyarázzuk, és pedig az egyik: *erre nézve*, a másik ilyen forma lehetett: *erre való nézéssel* v. *nézettel, tekintettel* (vö. tojásra *való nézet* stb. MHat. 2:247):

Ezekre az okokra *való nézve* (Lev. T. II. 409.). Arra *való nézve* alázatosan folyamodom *gratiájához* a tekintetes nemes tanácsnak (TME. II. 125.). Kire *való nézve* jobbnak tartottuk ezt az dolgot elhalasztani (TME. III. 125). Arra *való nézve* az németység Ungvár alól elszállott (Mon. 27:30). Erre *való nézve* az fejedelem egy levelet küldött egy vezéragától (Mik. 124. l.). Arra *való nézve* meg is csinálta az testámentumát (Mik. 76. l.). Ugyanezekre *való nézve* kellett tegnaptól fogva a vászonházakat elhagyni (ua. 76. l.). Az maga hivatalját ne az emberekért *való nézve* kívánja végbevinni (ua. 177. l.).

Szakasztott mása ennek a *valakihez való tartozó: vkihez való + vkihez tartozó*. Minden hozzá *való tartozóival* egyetemben (TME. I. 109). Isten tartson meg mind Ferkóval, Annával és minden hozzád *való tartozókkal* egyetemben (Nád. Lev. 50).*

Ma már senkinek sem tűnik föl, mert általános használatú lett, az *arra felé, erre felé* szószaporító volta; eredetileg bizonyára csak így volt: *affelé*, de erre nyelvünk történeti korában már nem találunk példát. Érdekes, hogy a nyelv az *affelé* és *arra felé* között jelentésbeli különbséget fejlesztett. — A következőkben mi érezzük a pleonazmust, de ott, hol ezek a kifejezések járatosak, bizonyára nem érzik:

Azutátu fogva kinthagyott neki e nak kehi (Nyr. 30:396).

* Ilyen természetű szerkezet a régi nyelvnek ez a különös kapcsolata, melyben szintén a kétféle tekintethatározó keveredett össze: *valamire képest* = *vmire (nézve) + vmihez képest*, és aztán: *vmire való képest!* (L. MHat. 2:246.)

Azutátu fogva emaratt a Nagyék házátu (uo. 486.) Régi időtül óta így van ez (Nyr. 29:430). Én futottam a *tűzhelyre fele* (Nyr. 14:380). Megyek a *piacra fele* (Nyr. 8:39).

A *tájt, tájban** névutó sokszor hozzájárul az olyan névmáshoz vagy főnévhez, melyben az időhatározás a *-kor* raggal már ki van fejezve: *akkor tájban*, ennek a két szerkezetnek a kombinálásából: *akkor + abban a tájban*; régi íróinknál, a nyelvben egyaránt gyakori.

Akkor tájban (Haller: Pajzs 311). Azt írja Irenaeus, hogy Péter akkor tájban ment Rómában, mikor... (Megy: Coiop. 57.) Este hét órakor tájban (Zvon. Post. I. 595). Uzonakor tájba készünk hozzá (Zala vid.). Mikor tájba lesző ithunn? (uo.) — Hasonlók: *ötször ízben* (RMk. IV. 31.) Ötször + öt ízben. Akkor ízben késő léssen szívünk sérelmének orvosságot keresni (Fal. 101).

Más esetekben az *idő, nap* által már kifejezett időhatározó elé járul az egyszerű jelzői névmás helyett az *akkor* vagy *egyszer*:

Akkor az időben senki ott nem vala (RMK. II. 13). A pogány római dámák *akkor időben* lecticában viteték magukat fris égre (Fal. 136). *Akkor időbe* vót ez is, mikor itt minálunk az a nagy verekedés történt (Zala vid.). *Eccer időbe* ek kiráfi ment vadásznyi (Nyr. 18:285). Rozgonyi lakása nem valami fényes, de *akkor időben* nem is volt szegényes (Ar. Daliás Id. 2:10). Még *akkor nap* e köllött neki tisztunyi a hásztu (Zala vid.): *akkor + az nap*.

Az időhatározók körében maradva még egyéb ilyen bővült kifejezésekkel is találkozunk. Így pl. a *minden* járul jelzőül a *szüntelen* időhatározóhoz ennek a két kifejezésnek a kombinálódása miatt: *szüntelen + minden percben, órában*; az egész Dunántúl el van terjedve:

Rossz ek köllök ez, minden szüntelen boszéntya a zöregannyát (Zala vid.). Te Panni, mit egerésző minden szüntelen (Nyr. 4:516). Még e templombu se köllött minden szüntelen kivezetnyi e zalidozókat (Nyr. 30:397).

Ez a *minden* jelzőként még módhatározókhoz is járulhat, a mi nyelvérzékünkre nézve fölöslegesen; a *-talan* képzős mellékevekből alakult módhatározókhoz, a *nélkül* névutós határozóhatása következtében: *Minden kihallgatatlanul* tüstént akasztó halálra ítelték (Nyr. 29:46): *kihallgatatlanul + minden kihallgatás nélkül*. Minden büntetlen kieresztették, pejg börtönt érdemöt vóna (Zala vid.). Minden kérdezetlen szedi a gyümöcsünket

* M. Hat. II. 278.

(uo.). — A régi nyelvben egy ilyen kapcsolat egészen általánossá vált: *minden okvetetlen*:

Kezen legyenek es walahowa my paranchiollyok, minden okvetetlen indulhassanak (RMNy. III. 20). Mindõn oka vethethlen ez zõmeljõknek kezõkben erezed, egebet benne ne thegh (Lev. T. I. 228). Az barom meg ne váltasséc, hanem minden oka vetetlen meg õlettesséc (Kár. Bibl. I. 115 b.). Az udvarbiró a birságot megvegye minden okvetetlen (Tört. T.² I. 392). Minden okvetetlen tartozatok eléadni (TME. III. 41). Én minden okvetetlen kiváltom õket, ha az Uristen egészígemet adja (Tört. T.² III. 181).

Tiszta sor, hogy a fölösleges jelzõhasználatot az ilyen mondatok analógiája okozta: Ezeket Isten *minden há és okvetés nélkül* megígérte (Zvon. Post. I. 318). Neki megbocsássák minden okvetés nélkül. (Szék. Okl. II. 85).

Ennek a legutóbb tárgyalt szerkezetnek éppen ellenlábasa a *nélkül* névutóval kapcsolatban használatos pleonasztikus tagadás: *semmi nélkül, semmi ok nélkül*.*

Én már meghalok, hanem nem hagylak titeket se semmi nélkül (Népk. Gy. II. 460). A szeginyebbiknek a felesége s gyermekei otthun marattak semmi nélkül (Nyr. 13:379). Semmi küzdelem nélkül (TME. I. 249). Semi haszon nélkül csak nem adom oda a tehenemet (Zala vid.). Imre deák sebe csinálta azt a bolond hirt, és semmi más fundamentom nélkül minek kellett azt elhinni (Zrinyi: Mátyás kir.).

Ennek a szerkezetnek a magyarázata nem olyan egyszerű mint amilyennek látszik; a *semmi nélkül*ben még csak kimutathatjuk a két alkotó szerkezetet: *semivel + minden nélkül*; de nem azokban a kapcsolatokban, amelyekben a *semmi* csak jelzõje egy másik szónak. Az egyik kifejezést ismerjük és általánosan használjuk, a régiségben is közkeletû volt e mellett a bővült forma mellett: Ezen levelemet peniglen faluról falura *minden késedelem nélkül* vitten vigyétek (TME. II. 69). De hát a másik? Így volna: *semmi késedelemmel*; hiszen magyar mondat ez is, csakhogy sem ma nem használjuk, sem a régiek nem éltek vele; ha elvéte mondják is, ilyen állandó analógikus hatást nem hozhatott létre. Itt is azzal a jelenséggel van dolgunk, hogy magát a ható szerkezetet nem tudjuk megállapítani; csak általánosságban a tagadó mondatok analógiájáról beszélhetünk.

A mai *mennél hamarább, mentül jobban* helyett a régiségben majdnem mindig ez járja: *mentõl hamarább lehet, mennél jobban lehet*.

* Francia: *Sans nul* égard pour nos scrupules (Béranger).

Négy egyes fát küldjetez neki mennél hamarább lehet (TME. I. 132). Melyet fogadok megfizetni, ha isten erőt ad reá, mennél hamarabb lehet (uo. 416). Ennekem a gyulesben hozzák fel (a pénzt) mennel hamarabb lehet (RMNy. 2:85). Mennel hamarabb leheth (a pénzt) walamely byzoth emberthewl kewldffel nekewm (uo. 86). Rendre jártasd meg (a lovakat) mentől jobban lehet (Vadr. 399), de ugyanott (400): Csak mennyünk *mentől sietősben*. Mentül becsületesebb, szebb, ékesebb szókkal tudja, salutálja mi nevünkkel ő ngát (TME. III. 132). Kegyelmed a székelyeket, mennél jobb módjával és becsülettel lehet, felültesse (uo. 87).

Világos, hogy itt a pleonasztikus szerkezetet az hozta létre, hogy az egyszerű módhatározóra (*mentül hamarabb*) a vele teljesen egyenlő értékű hasonlító mondat hatott (*amilyen hamar lehet*). Hogy ez a magyarázatunk helyes, vagyis hogy az eredetibb szerkezet a *mennél hamarabb*-féle, igazolja az a körülmény is, hogy ugyanazon szövegben a bővült alak mellett az egyszerűbb is előfordul:

Megkárosítom az ti várostokban lakozó embereket mentől hamarább (TME. I. 178). Mennél hamarább, ha mi panasza érkezik, adja tudtomra (TME. II. 201). Ez felől mennél hamarabb választ várok kegyelmedtül (ua. III. 99).

A melléknévi igenévnek közelebbi meghatározója csak valami-féle határozó lehet, mégis előfordul a régiségben és a népnyelviben is melléknévi jelzővel: Íróink ma is szívesen használják ezt a régies kffejezést: *néhai való*. Néhai való jó Mátyás király, sok országot te birál (RMK. 1:29.). A Zala mentén is járatosak ilyenajtae kapcsolatok: Ugy ül ott mind em *mái hozott* menyasszon. Messen ebbü a *mái sütt* kenyérbü. Más régi példák: *Mai születt* gyermek (Cserei: Hist. 89.). Ez *may jewendew* eyel akar-nayak megostromlanyi (Lev. T. 1:191.). — Magyarázatuk nem lehet más, mint hogy itt két-két szerkezet kombinálásával van dolgunk: *néhai + néha való*, *mai + ma hozott*.

Zolnai* két vidékről is (Nagybányáról és Fehér megyéből) közli ezt a mondatot: *mi a bajod van, mi a bajod volt*; már ő is úgy magyarázza Mondattani búvárlataiban, hogy itt ez a két kapcsolat: *mi a bajod* és *mi bajod van* — kombinálódott.

Pleonazmus állhat elő azáltal is, hogy a mellékmondatot beleolvastjuk a főmondatba s mégis kiteszük a kötőszót úgy, mintha két mondatot kapcsolna:

Ide az bor sehon nem *érvén* és ez okért óborokat vettem.

* Mondattani búvárlatok. NyK. 23:57. — Nyr. 30:280.

(Lev. T. 2:48.). Nem érvén ó b. vettem + nem ért és ó b. vettem. Föld népe elállván tőlünk és némethez hajlott (Mon. 27:22.). Az fedőtálakat az csatlós elvévén azután leültenek (Apor: Met. 324.). Itt cafét iván azután csakhamar felmentünk egy rövid grádicson (Mon. 27:189.). Ugy bánnak az emberrel, mint a citrommal, melyből a levét kifacsarván, aztán elvetik (Mik. 32. 1).

Némiképpen a pleonasztikus szerkezetek közé sorozhatjuk a birtokviszonynak más rokon fordulatokkal való kombinálását; ezekben nincsen olyan fölösleges szó, amelyet a szerkezet csorbulása nélkül elhagyhatnánk, de valami pleonasztikus mégis van, s ez a *birtokos rag szükségtelen kitétele*. — Legközönségesebb a birtokviszonynak a melléknévi jelzős kifejezéssel való vegyülése ebben a régies szerkezetben:

Ez okáért (RMNy. 2:281, 322.). Ugyanezen okaerth (uo. 280.). Ez okayerth (Lev. T. 1:160.). Kérem ez okáért Kegyelmeteket (TME. 1:197.). Ez okaert Ng:-nak meg nem irtam (RMNy. 3:22.). Ez okayrth kyzeritettem el halaztanom az be vytelth (RMNy. 3:50.). Azokájért kérvén nagyságotat ezt kívánom (uo. 105.).

Az ilyen szerkezetre: *ennek okáért* (TME. 1:32.) hatott *ez okért*. — Ugyanilyen természetű mondat ez: Mi Pest, Pilis és Solt *vármegyei* uri és nemesi *rendi* adjuk tudtára mindeneknek (TME. 1:358.).

Máskor meg a *-ben*, *-ből* ragos vagy *közül* névutós partitivussal vegyül a birtokviszony:

Adja a hatalmas Uristen *jó végét benne* (Lev. T. 2:134.). Gratianus azt mondja, hogy mihent a *citromból a levit* kifacsarják, elvetik (Mik. 128. 1.) *Nagyobb részét közülünk* el is csábitott maga hívségére (Bujd. Lev. 137.). A *két ut közül valamelyikén* mindennap egy lépést teszünk (Pázm. Préd. 86.). Rátámadá *urak közül egynehányja* (Tin. 340.). *Melyike a kettő közül* (Adámi: Spr. 124.). Ezen adományok közül némelyikének műveltetni kellett (Kaz. Munk. 1:236.). Százszor boldog, kinek ezen egypár szép, jó lélekből akármelyike jutand hitvestársul (Vitk. 2:177.).

KERTÉSZ MANÓ.

A FÖNÉVI IGENÉV ARANY JÁNOSNÁL.

I. A főnévi igenév mivolta.

A főnévi igenév, régies nevén névmód* vagy ige határozatlanana** (megfelel a latin *infinitivus*nak és a görög gramatikák

* Szvorényi Magyar Nyelvtana (1861) 130. l.

** U. o.: Brassai Akad. Ért. (1863—5.) 395. l.: határtalan vagy határozatlan.

nevezte ἀπαρεμφατον-nak) a nyelvnek egyik legősibb, legérdekesebb s így egyúttal legnehezebb alakja. A határozott igével megegyező mondatbeli szerkezete és egyes igeidők alakulásánál elvállalt szerepe belső rokonságot mutat a határozott igékkel s mégis elvont főnévvé merevedik. Ez az ingadozása a két ellentétes beszédrész, ige és névszó között, kezdettől fogva élénk érdeklődést keltett iránta a stoikusok nyelvészeti munkálkodásától kezdve a legújabb időkig.

Persze, mire a nyelvészeti vizsgálódás megindult, akkorra már az őseredetre visszamenő kutatás lehetetlen volt. Különbözik a felszínes és logikai alapon álló akkori nyelvészet nagyon is gyöngye volt a proteusi változékonyságú *participiale*-k* e jeles példányával szemben, megelégedett Aristoteles példájára a τὸ ποῖον és a ποιεῖν közötti különbség végnélküli feszegetésével. Így tartott ez a római és a középkori grammatikusokon át az összehasonlító nyelvészetnek mult századi kifejlődéséig. Ez azután kiderítette a mívoltára vonatkozólag, hogy sem az általános tiszta cselekvés, sem az időformák kifejezésében való használata nem az eredeti szerepe, hanem ez az igenév már bizonyos esete egy cselekvést kifejező főnévnek.

Erről a cselekvést kifejező főnévről s ennek eseteiről, tehát az infinitivusnak igazi eredetéről azonban fogalmat, biztos gondolatot alkotni nagyon nehéz. Annyit mondhatunk,** hogy az indogermán nyelvtörzs ismert nyelveiben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság, hogy az ige gyökeréből cselekvést kifejező főnevet alkossanak. E főnévnek azonban csak egy vagy legfőleg két esete maradt meg, még pedig az élénken célt kifejező esetek (dativus, accusativus vagy a locativus). Ezt a rokonyelvekkel való összehasonlítás teljesen kétségtelenné teszi. Amely képzőt ugyanis az egyik nyelvben mint az infinitivust alkotó, de eseteit vesztő főnév képzőjének megismertünk, ugyanezzel alkotott főneveket megtaláljuk a másik nyelvben teljesen kifejlődött esetrendszerrel, mint rendes úgynev. deverbális cselekvést kifejező főnevet.

Első lépés volt az infinitivussá való fejlődésben, hogy a célt kifejező esetek igei szerkezetet vettek fel. Az ó-indiai nyelv emlékeiben meggyőződhetünk a küzdelemről, mely az új kategória

* Így nevezték közös néven az igeneveket *verbum* és *nomen* természetben való részesülésük miatt.

** Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen 4. Band von Delbrück (1897) 440. s köv. 11.

kialakulásánál lejátszódott (*pītáyē Sadyo* ~ zu dem Trinken des Soma; birtokos esettel; *pītáyē madhu* ~ den Met zu Trinken, tárgyessel.* Mihelyt azután igei szerkezetet vett fel az ilyen főnévi eset, a gyakoribb és felötlőbb használat hamar elszigetelte társaitól, ezeknek eltűnésével pedig új kategóriába lépett. Ez a közeledése hozta magával a teljes alkalmazkodását az igékhez. Követte őket (a latinban és a görögben) a cselekvés különböző módozatainak — majd midőn az igealakok a cselekvés módozatából az idő fogalmába mentek át — a különböző időrendszereknek a kifejezésében; sőt személyragozva időalakokat fejezett ki (az ósitáliai oszk nyelvben a futurumot *fust* < **fuse-ti* ~ lat. *erit.*)** s új módokat létesített (latin conj. imperfectum és plusquamperf.)***

Második feltűnő fejlődés az infinitivusnak alanyesetté merevedése. Így a görögben, franciában, németben és az angolban névelővel ellátva rendes főnévi használata van az infinitivusnak. (Homerosnál † tekintélyek szerint még nem fordul elő az infinitivus önálló főnévként.)

Ugyanaz a fejlődés az uralaltáji nyelvekben is, mint amit az indogermán nyelvek infinitivusainak mibenlétére fentebb vázolunk. Nem kísérhetjük ugyan figyelemmel annyi évszázadon keresztül az egyes alakok kifejlődését és megváltozott szerepét a rokon nyelvekben. De azért a meglévő alakok összehasonlító nyelvészet útján való elemzése itt is meggyőzhet bennünket, hogy megvolt a hajlandóság, hogy egyes igei főnevek célt kifejező esetei lassan-lassan elszigetelődve családjuktól az igéhez közeledtek, igei szerkezetet vettek fel, s az igék hajlításánál szerepet vállaltak, míg más rokon nyelvben ugyanazon deverbális főnév eseteivel együtt fennmaradt és más képzőjű főnév esete ment át a főnévi igeévvé való fejlődésen.

II. A főnévi igenév külső alakja.

Az indogermán nyelvekben az infinitivusi alakokban még egyes nyelv keretén belül is nagy változatosságot találunk. Így az ó-indiai nyelvben, mint a Rig-Védák mutatják †† *se* végződésű volt az infinitivus, ez ment át a latinba is, pl. *dare* (őslatin

* Grundriss . . . 449. l.

** Brugmann: Kurze Vgl. Grammatik 706. §. 3. c)

*** Bódiss Jusztin: A latin nyelvbeli actiók kérdése 11. l.

† Grundriss . . . 472. l.

†† Grundriss . . . 442. l.

**dasi*), dari (dasei), melyek úgy tűnnek fel, mint az *-es > -er* tövű főnevek dativusai vagy locativusai, pl. *generi ~ dari*; amint *esse* az *es* tőből.*

A szanszkritban azonban a latin supinum *-tum*-jának megfelelő az infinitivus, ez pedig *-tu* végű főnév accusativusa. — Tehát két infinitivusi forma is fejlődött ki és míg a szanszkritban az utóbbi forma maradt érvényben a többivel szemben, a latinban a *se > re* végződésű; a latinban a supinum azért megtartja az igei vonzatot, a szlávban és litvánban azonban mint rendes főnév szerepel igei szerkezet nélkül is.**

A latin infinitivusnak megfelelő végzetük van a latint folytató nyelvek (olasz, francia, spanyol-portugál) infinitivusainak.*** A görög *μειναι, -ειν* (a német *-en* infinitivus-vég is, úgy látszik ezekkel rokon) meg úgy tűnnek fel, mintha a latin *-men* (*certamen*) tövű főnevek valamely esete.†

Ha az urálaltaji nyelvekben a főnévi igenévi formákat vizsgáljuk, két állandó képzőt találunk a *t-t* és *m (> ny > n)*-et.

Ezek az ige gyökeréből főnevet képeznek, s míg egyik rokon nyelvben e főnevek rendes deverbális főnévként szerepelnek, addig a másokban csak egy esetben maradtak fenn: s ez az infinitivus.

Így a finnben a *-ta -tä* képzős főnév translativusi alakja szolgál főnévi igenévül, míg a főnév többi alakja eltűnt, sőt a *-kse* transl. rag is véghehezetté kopott és csak a személyragok előtt maradt meg. A lappban szintén *t* az infinitivus képzője, de gyakran elmarad.††

Van azonban a finnben és a cseremiszbén, mordvinban *-m*, a vogulban *-n* képzős deverbális főnév (f. *-ma-mä*; md. *-mä, -me*; cser. *-mo-me*; vog. *-nä, -enä, -anä, -ni, -ne, n*),††† melyből a zürjénben és a magyarban csak az infinitivusi szerepet játszó lativusi alak maradt meg *m > n* változással és a *g* translativusi rag *i*-vé fejlődött alakjával. De a finnben és cseremiszbén is előfordulnak a *-ma, -mo* képzős főnevek megfelelő ragokkal, mint *infinitivus secundus*-ok.

* A Short Historical Latin Grammar W. M. Lindsay 103. l.

** Grundriss . . . 475. l.

*** Romanische Sprachwissenschaft von Adolf Zauner 160. l.

† A *-men* infinitivus-képző megemlítve Brugm.: Kurze vergl. Grammatik 432. §. I., 2.

†† Halász Ignác: Déli lapp nyelv alaktana NyK. XXXI.

††† Szinnyei József: MNyelvhasználat 83. l.

A magyar főnévi igenevet tehát az $m > ny > n^*$ képzővel alkotjuk s e képzőt részint az infinitivusok, részint az önálló főnevek képzésében a rokon nyelvekben is megtaláljuk. Az esetrag a rendes lativusi rag $é > i$ (a *fölé-, neki-* féle határozók ragja).

Eredetibb *-é* végződésel is megtaláljuk a főnévi igenevet egyik nyelvemlékünkben, a Lányi-kódexben (Magyar Határozók 2:290—1). S ezen igenevek régiségében annál kevésbé kételkedhetünk, mert éppen a Lányi-kódex régi szertartásos szövegek gyűjteménye, melyeknek szövegezése ismerve az egyházi nyelv, de különösen a szertartási szövegek állandóságát, egyik legrégebbi lehet nyelvemlékeink között.

A HB. főnévi igenevei, az *elnie, ovdania, ketnie, iochtotnia* szembetűnően mutatják a régi nyelvben elterjedt személyragozását a főnévi igenévnek. Ezt a szokást nyelvünk még az ősnyelvből hozhatta magával, mert a rokon nyelvek is személyragozzák az infinitivust. A finn nyelv is eléggé mutatja a személyragozás régiségét azzal, hogy a személyrag előtt megmaradt a translativusi rag, míg a puszta alakból elmaradt.

Nálunk különösen a 3. személyű rag divott; még olyankor is 3. személyű ragot találunk a régiségben, midőn nem 3. személyre vonatkozik a főnévi igenév. Pl. Ehrenfeld-k. 105. l. 91.: kezdének igen csudálkodnia, 106. l. 108.: fogadtok néki adnia.** Úgy látszik a gyakoribb harmadik személy analógia útján a többi személyben is elterjedt.

Azért hangsúlyozzuk a főnévi igenév személyragozottságát, mert ez adja nyitját a főnévi igenév régi alakjainak.

Kódexeinkben ugyanis a főnévi igenévnek *-nia -nie* — mint a HB.-ből vett példák — és *-nya, -nye* végű alakjait találjuk. A TMNy. ezeket egyformán *ny* hanggal olvasva az eredeti *-nyé-*ből az illeszkedés hatása alatt keletkezettnek mondja (mint az *é* birtokragból *a -e*). De akkor hogy keletkezett ezekből *-nyi* és *-ni*? Ennek magyarázására fel kell tennie, hogy az *ny* hatása alatt vesztették el ezek illeszkedésüket; de akkor meg nem *-nyi-*

* Az $m > ny > n$ hangváltozást saját nyelvünkön belül más szavakon is tapasztaljuk (vö. MUSz. 92. l., Nyr. 16:343). Ez az *m* volt a képzője a *van* igealaknak (*vagyom* MTsz.), tehát tulajdonkép névszó, azonos a *»vermőgen«* szóval (eredetileg: való, ami van) Egyet. Phil. Közl. 24:167. l. — De a vogul alakokra nézve vö. most Szabó Dezső fejtegetéseit NyK. 34. k.

** Zolnai Gy.: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. 105. l.

és *-ni-re*, hanem *-nye-re* változnának szabályszerűen.* — Szerintünk mindenütt *-n*-nel kell olvasni a *-nia* *-nie*, *-nya*, *-nye* alakokat, mert mind a két olvasást megengedik kódexeink, és mert így szerepel már e képző a rokon zürjében is. Így olvasva azután a fenti alakokat, a lehető legtermészetesebb a megfejtésük, nem mások ugyanis, mint egyszerű személyragozott alakok. Ezt a TMNy. azon elismerése is bizonyítja, hogy a tőle is személyragozottaknak tartott alakok mindig *n*-esek, amelyeket pedig nem fogad el személyragozottaknak, hogy önmagával ellenkezésbe ne jöjjön, ő is a harmadik személyűekkel való keveredésből magyarázza.

Később azután a *-nia*, *-nie* alakok *ny*-esen hangzottak, s ez okozta, hogy lassan-lassan elvesztették személyragozottságuk élénk érzetét; így használják manapság a főnévi igenevet a palócságban, a Dunántúl és a székelységben.**

SZEGLETI ISTVÁN.

ORSZÁGOS NYELVMŰVELŐ HIVATAL.

Igazi nyelvművelés csak ott fejlődhetik helyes irányban, ahol igazi nyelvtudomány van. Kellő nyelvtudományi alapok nélkül a nyelvművelő ábrándok a szappanbuborékhoz hasonlósak: szertelen ragyogással tűnnek fel, hirtelen nagyra nőnek és hirtelen pukkannak szét a semmiségbe. Íme a modern nyelvtudomány főszékhelyén: a németeknél támadnak a leggyümölcsözőbb nyelvművelési gondolatok. A *cédulák hazájában*, a *skatulyázó főmesterek* agyában fenséges gondolatok kelnek, amelyek az édes anyanyelv felvirágoztatására fognak szolgálni. A nyelvtudománynak német professzorai büszkén állnak anyanyelvük szolgálatába — tehetik. Egy évszázados nyelvtudományi fejlődés végén állva, nem zavarják őket magahitt laikusok. Gondolataikat eltanulni, meglepően hasznos új intézményeiket megismerni, terveikkel foglalkozni csak tanulságos lehet. Széchenyitől tanultuk, hogy a

* Szabó Sándor: Magyar magánhangzóilleszkedés. 64. l.

** Uo. — Azt vethetnék ellen, ha fennmaradtak a népnyelvben a *-nya* végű alakok, miért nem maradtak fenn *-nye* végződésűek is. De mint fentebb mondtuk a mai *-nya* végű alakokban senki sem érzi a személyragozottságot, éppen így nem érezték a *-nye*-sekben sem és ezek a mindinkább szaporodó *nyi*-vel, *ni*-vel szemben eltűntek. De nem is származtak az *innya*, *sírnya* stb. alakok disszimiláció útján — mint a TMNy. írja — mert ugyancsak nem találjuk a nyelvjárásokban a *vinnya* meg *hinnya* alakokat, hanem csak azokat, melyekben eredetileg mélyhangú *ǰ* volt, tehát szó sincs disszimilációról. (Uo.)

nyugati kulturális befolyások kellő érvényesítése a jövő magyar nemzeti nagyságnak legbiztosabb alapja.

Imhol egy igen mély tudományú német professzor, kinek nemcsak anyanyelve multja iránt van érzéke, hanem jövőjének kérdése is elmélkedésének tárgya. Ha a nemzeti kulturának minden ágát országos jellegű szervezetek és intézmények ápolják, miért legyen a legnemzetibb sajátosság, a nemzeti nyelv, önmegtagadó, szegény tudós-embereknek jószívűségére bízva? Önálló országos nyelvművelő hivatalt anyanyelvünknek! hangzott 1903. június 2-án a boroszlói egyetem nagy aulájában. A szép új eszme első modern szózata hadd hangozzék el mi hozzánk is!

Hát nem elég az anyanyelvnek egy akadémiai alosztály? *Nem*, mondja határozottan a boroszlói zászlóbontó: *Behaghel Ottó*. Meg is okolja: »Midőn kétszáz évvel ezelőtt — úgymond — a porosz tudományos akadémia megkezdte működését, munkakörébe iktatták a német nyelv ápolását is. A francia akadémiahoz hasonlóan feladatai közt volt »mindarra ügyelni, ami a német nyelvnek kellemetes szépségében való megőrzésére szolgálhat.« A porosz akadémia sohse közeledett komolyan e feladat megoldásához. De a terv nem tűnt el nyomtalanul, és a francia minta gyakran keltette utánzásának vágyát. Magában az akadémiaiban akadtak szószólói; fenséges fejedelmek ajtai álltak nyitva számára. sőt ezeknek díszes sorában olyanok is akadtak, akik zajtalanul dolgoztak megvalósításán. Maga Ranke is részletes javaslatokkal fordult ez ügyben Bismarck herceghez. S a német *Sprachverein*-ban is hangzottak el e tervre vonatkozó gondolatébresztő beszédek. Midőn pedig egy német folyóirat (a *Deutsche Dichtung* 33. k.) ez ügyben nemrégiben kérdést intézett olvasóihoz, sok író, sok tudós felelte azt, hogy határozottan helyesli egy ilyen német akadémiaának szervezését.

Jól gondoljuk meg a dolgot! Aminek szükségessége annyiszor, s oly határozott alakban fölmerül a nemzet életében, annak jogosultsága mélyen gyökeredzik, annak meg kell egyszer valósulnia. Aki azonban belelát a dolgok mélyébe, azonnal észreveszi, hogy az akadémia gondolatának szószólóinál éppen az nincs meg, ami az eredménynek főbiztosítéka, t. i. a céloknek tiszta ismerete s a bennük való tökéletes megegyezés. Ép az ellenkezője helyes annak, amit Frenzel Károly mond (*Deutsche Dichtung* 33:70), hogy t. i. »mennél bizonytalanabbak vágyaik és reményeik, annál erősebb visszhangot keltenek ezek az akadémiai tervek, mert hiszen helyet adnak minden vágynak, minden kívánságnak.«

Sőt gyakran az is meglátszik, hogy amaz intézmény szervezetét sem ismerik pontosan, amelyet utánózni akarnak, s azért nem fog ártani most sem, ha elmondunk egyet-mást a francia akadémia szervezetéről. Főfeladata 24. alapszabályában van megállapítva. Ez így hangzik:

»*La première fonction de l'Académie sera de travailler avec tout le soin et toute la diligence possible à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences.*« (Az Akadémia első dolga lesz, hogy minden törekvése a lehető legnagyobb szorgalommal odairányuljon, hogy nyelvünk biztos szabályokat kapjon, továbbá az, hogy nyelvünk tiszta, ékesen szóló és a művészetek s tudományok kifejező eszközéül alkalmas legyen.)

E cél elérésére, hogy tehát a francia nyelvet nyelvtanilag szabályozzák, megtisztítsák s a művészet és irodalom használatára alkalmassá tegyék, teremteni kellett volna szótárt, nyelvtant, retorikát és poétikát. Ámde e művek közül csak egyet alkottak meg: a *Dictionnaire de l'Académie*-t, az Akadémia szótárát, amely néhány évtizeddel ezelőtt érte meg hetedik kiadását. Újabban fogtak hozzá egy inkább tudományos, nyelvtörténeti szótár szerkesztéséhez (amannak csupán a helyes nyelvi használat megállapítása volt a célja), de 1865-től 1894-ig dolgozva rajta nem jutottak túl az *A* betűn.

E nemes, de tisztán nyelvi természetű feladat mellett már kezdettől fogva volt egy másik, félig nyelvi, félig irodalmi tárgyú: ama beszédek, amelyeket az akadémiában tartottak, ama munkálatokat, amelyeket tagjai előterjesztettek, megbírálták és ha megfelelőknek találták, kinyomatásukat engedélyezték. Amaz irodalmi ügyek között, amelyekkel ez akadémia foglalkozott, a leghíresebbekhez tartozik a Corneille Cid-je körül kifejlődött vita.

Munkásságának ez az oldala az idők folyamán csökkent, ellenben egy másik oldala megerősödött, sőt manapság ez a fő nála: a díjkiosztás. 23 pályázatnak dönti el ma a sorsát: 6 erénydíjat adhat ki s 17 irodalmi. E pályázatok közül egyetlen-egyet hirdet maga az akadémia.

Hogy e szervezetnek eleddig milyen hatása volt, hogy a franciák nyelve s irodalma nyert-e vele vagy veszített, azt még a tudósok nem állapították meg pontosan.

Maga az akadémia visszautasította azt a szemrehányást, hogy ő a nyelv felett valami uralkodói jogokat akarna gyakorolni: »*jamais l'Académie n'a prétendu exercer sur la langue un droit de souveraineté et d'empire.*« (Az Akadémia sohasem törekedett arra, hogy a nyelv felett uralkodói, fejedelmi jogokat gyakoroljon.) Pedig benne van szabályaiban, hogy a nyelvnek törvényeket kell adnia s hogy az akadémikusokra e törvények kötelezők. S kétségtelen, hogy ez értelemben az akadémia uralkodói jogokat gyakorolt: természetes, hogy a nyelvi tanítás s a tankönyvek az ő tanításai után igazodtak. azonban ki van zárva, hogy ez a hatás mindig üdvös lett volna: az Akadémiának a nyelv életéről vallott elvei mindmáig igen sajtóságosak maradtak és belőlük szükségszerűen következtek az önkényes

határozatok. Az akadémia az embereknek két csoportját különbözteti meg: a jól írók s a rosszul írók csoportját.

»Il y a un bon et un mauvais usage: c'est un fait que personne ne conteste. Les uns parlent et écrivent bien, les autres écrivent et parlent mal.« (Jó és rossz (nyelvi) használatot különböztetünk meg: e tényben senki sem kételkedhetik. Egyesek jól beszélnek és írnak, mások rosszul beszélnek és írnak.)

Pedig a nyelvi világ is olyan, mint az erkölcsi, a legjobb ember is hibás és bűnös, s a legtöbb ember természetében a jogérzet s a jogtalanság tarkán összefonódik. Az akadémia a jó nyelvi szokáshoz akar csatlakozni s valóban klasszikus fogalmi meghatározást ad: jó nyelvi szokás a valóságos nyelvi szokás (*l'usage véritable*); ellenben a rossz a jónak elrontása (*une corruption de celui qui est bon*). Elítéli a nyelvi változásokat, mert ezek gyakran a szavak természetes értelmét fölforgatják:

»Pas de pires révolutions que celles qui renversent le langage et pervertissent jusqu'au sens naturel des mots.« És akadémiai elv ez is: »Parmi les mots de formation récente, elle a exclu sans pitié ceux qui lui ont paru contraires au génie de la langue.«

De hogy aztán mi az az »usage véritable«, »sens naturel des mots«, »génie de la langue«, mi a jelentésük, meddig terjed határuk — azt elfelejtette kifejtteni a tudós akadémia.

A mindebben nyilvánuló önkényesség annál aggasztóbb, ha tekintetbe vesszük, hogy az akadémia szótára, elveihez hűen, elmulasztotta határozott adatoknak nyomtatott forrásokból való idézését. Ez pedig, amint az akadémia szótárának legújabb kiadásában hirdeti, azért történt, mert a legkiválóbb írók az akadémia tagjai voltak s így az akadémikusok abba a kényszerhelyzetbe kerültek volna, hogy önmagukat idézzék. De az akadémia legrégebb történetírója, akinek pedig az első szótári munkálatokban része volt, bizony másképp ismeri a dolgot. Tervezték ugyan, — úgymond — hogy a legkiválóbb francia írókat a dolgozó társak közt szétosztják, »mais un peu après l'Académie comença d'appréhender le travail et la longueur des citations« (de nemsokára az akadémia aggódni kezdett az idézetek fáradságos volta s hosszadalmassága miatt, Pelisson et Olivet: Histoire de l'Académie fr., 1:105.).

Szinte mulatság nézni, hogy a francia minta hogy tükröződik vissza a német ábrándozók terveiben. Itt világjáró törekvések a legnagyobb dolgok után; amott személyi hiúságnak szörnyesülöttei; köztük utalások majd gyakorlati, majd tudományos szabású részletezett feladatokra. Legyen az új intézmény »A német-ségnek Akadémiája«, »A germanisztikai törekvések középpontja«, »A német szellem miniszteriuma a német élet nagy tudományának szolgálatjára«, »A nemzet szellemi életének központi napja.« Stb. stb.

Elfelejtik — fejtegeti továbbad Behaghel — hogy önkéntes törvényalkotó akadémiával lehetett kormányozni az egységes nyelvű Franciaországot, de képtelenség annak lehetőségét is elképzelni Németországban. Aki ránéz a Wenker-féle új nyelvi térképekre, annak elmegy a kedve a nyelvi — kormányzástól. A nyelvet kormányozni egyáltalán nem lehet. A nyelvi élet folytonos változása egyenesen megköveteli sokszor, hogy két-három párhuzamos kifejezést is helyesnek ítéljünk. Hogy melyik marad meg közülök? Efféle kérdésekre a nyelvművelés jósolgató vénasszonyai szoktak felelni. Találgatásukkal — sokszor tajtékozó szájjal találgatnak — ugyan mely komoly kutató törődik?

Nem bíróra van szükségünk, hanem megfigyelőre, rendezőre, magyarázóra. A mai nyelvi élet szabályainak egyetlen hiteles forrása a mai nyelvhasználat. Ennek megismerése pedig éppoly fontos — talán még fontosabb — mint elmúlt idők felkutatása. És ez nagyobb dolog, mint amilyennek látszik. Mert megfigyelni nehéz dolog, a rendezés még nehezebb, hiszen az anyag beláthatatlanul nagy. Vegyünk egy magyar példát! Évszázados multja van a magyar nyelvtudományban az ikes igék kérdésének Szégyenkezve kérjük: tudjuk-e, ismerjük-e ma már pontosan az ikes igék használatának elterjedését és használatát az egész magyar nyelvterületen?

A tudományos akadémiáknak működési köre oly tág, hogy anyanyelvi kérdésekkel csak kevés idejük és terük lehet foglalkozni. Behaghel kimutatja, hogy két évtized alatt (1880—1900) a berlini akadémia felolvasásai között egyetlen egy német nyelvi dolgozat van.

Az anyanyelvi tanulmányok ügyét tehát el kell választani a tudományos akadémiáktól. Testükből hasítanánk, de vértelen volna ez a hasítás. Országos nyelvművelő hivatalt kellene szervezni. Ez intézménynek létét az állam biztosítaná, különben független volna, a tudomány céljait szolgálná, a tudomány emberei vezetnék. Működésének főcélja az élő nyelv tanulmánya volna. A multból csak az érdekelné, ami hozzánk közel esik. E tanulmányok eredménye az élő nyelvnek egy nagy nyelvtana volna. De ehhez óriási gyűjtő-munka nélkül hozzá sem foghatunk. S e gyűjtéshez megfigyelőknek hálójával kellene bevonni az egész anyanyelvi területet. Állandó, megbízható népnyelvi tudósítókat kérünk, hogy megszűnjön végre a hamis népnyelvi adatok gyártása, hogy idétlen új nyelvi alakokkal ne hozakodhassanak elő elsavanyodott szoba-tudósok.

E szép, tartalmas és nagyfontosságú eszméket kifejtván, határozott tervvel áll elő Behaghel. Ez országos nyelvművelő hivatalnak feladata volna az anyanyelvnek mai és multbeli állapotját tudományosan megállapítani. E megállapítás már magától gyakorlati kérdéseknek alapul szolgálhatna, hiszen a nyelvhasználat egyszerű megállapítása nyelvhelyességi tételeket ad és a különböző nyelvjárási ejtések megfigyelése olyan előmunkálat, mely az egységes kiejtés és a helyesírási javítások felé vezet.

E feladatok megoldását a következő részlet-munkálatok mozdítanák elő:

1. Meg kellene alkotni a mai irodalmi köznyelv nyelvtanát.
2. Végre-valahára le kellene írni az összes nyelvjárásokat, de hangtanukon kívül alak- és mondattanukra is nagy figyelmet fordítva.
3. Különféle vidékeken meg kellene állapítani a műveltek nyelvének ejtését.
4. Tanulmányozni kellene a szaknyelveket (de nemcsak a szókincsüket, mert e fontos, de primitív természetű nyelvtudományi feladaton kívül vannak mások is).
5. Szótárakat kellene kiadni. Még pedig:
 - a) Teljes, nemcsak eddigi gyűjtéseken alapuló, hanem új gyűjtésű tájszótárt.
 - b) Egy történeti alapon szerkesztett »Idegen eredetű szavak tárá«-t.
 - c) Nagy írók egész szókincsét felölelő külön szótárakat.
6. Nyelvi szempontból fontos szövegek kiadása.
7. Össze kellene állítani az összes anyanyelvi munkálatok jegyzékét. (Előbb csak kéziratban, később ki lehetne adni nyomtatásban.)

8. Idevágó kérdésekben útbaigazítást kellene adni az érdeklődőknek és esetről-esetre véleményt kifejteni fölmerülő kérdésekben.

Allandó tisztviselő-karral közeledne Behaghel szerint az anyanyelvnek művelése e szép célok felé. Íme egy kifejlődött, érett nyelvtudományból sarjadzó nyelvművelő irányzat. Ismertetésével, bemutatásával szolgálatot akartunk tenni édes anyanyelvünk tudományának.

RUBINYI MÓZES.

A GYERGYÓI NYELVJÁRÁS.

Bevezetés.

Midőn a gyergyói nyelvjárásról szóló művem a t. olvasóközönség elé bocsátom, régi hiányt, régi hézagot óhajtok ezzel pótolni.*

Nem tekintve egyéb nyelvi sajátságokat, magok a tájszólásokban megőrzött régi szavak a »mult beszédes hagyományai«. Ilyen régi szavak Gyergyóban azok, melyek az 1409-ben írott Besztercei szójegyzékben fordulnak utoljára elő: *aludt szén* = holt szén, *fenkő* = köszörűkő, *póka* = pólya, *törek* = polyva.

* E munkát fiatal szerzője 1900-ban írta, azután ki akarta egészíteni; e végett Akadémiánk Nyelvtudományi Bizottsága támogatásával 1901 nyarán bejárta Gyergyó vidékét s ekkor szerzett bőséges tájszógyűjteményét beszügyeltatta a Magyar Tájszótár pótkötetében való fölhasználásra. Azonban e gyűjtését itt közölt munkájában már nem dolgozhatta föl, mert lappangó tüdőbaja ágyba vetette s ifjú életét tudományunk kárára rövid idő mulva kioltotta!

A szerkesztő.

Nemkülönben a Volf György szerint 1526—27 között írott Jordánszky kódexnek Veinstein-Heves Kornél tanulmányából* kivehetőleg az Alsó-Dráva és Dunántúl vidékén ma is élő régies szavai közül nálunk is föltalálhatók a következők:

csökik, JordánszkyC. 97. l. megcökyk = törpének marad,
sziv = szíj, JordánszkyC. 454. l. zyw: corium, lorum, nálunk is *talpa szive* és *talpa szija* fölváltva használt neve a talp egy részének.

Úgy ez ízelítőül közölt pár régiességnek, mint egyéb nyelv-sajátságainknak oka Gyergyónak természeti s műveltségi helyzetében és multjában rejlik... Köröskörül mindenütt óriási bércek falazzák el a külvilágtól, úgyhogy sírba befalazottnak tekinthetnők e népet, ha nem lüktetne gyors munkálkodásokban, eszök járásában, szívekben és mindenütt a legelevenebb élet. S a természet által a világtól elszakított földet a földi mindenhatók egy cseppet sem sietnek a vasút által összekötni, amely kár haszon annyiban, hogy nyelvének sok romlatlan tiszta ősi vonása és szépsége idegen hatásoknak és főként a mai zagyva és színtelen közbeszéd hatásának nem vallja kárát.

Történelme is diadalmas háborukban gazdag ugyan, de a nyelvtörténetre nézve fontos mozzanatnak csak 1672-ben az örményeknek Gyergyóba telepítését vehetjük. Innen datálódik egy két örmény kölcsönszavunk: *ángádzsábor* = leves, *dálánzi* = méz, dió és mákból álló nyalánkság, *kenis* = palacsinta, *hurut* = savanyú tejből kifőzött, a levest savanyító szer, *serdán* = »berbécsbél«. Ezekén kívül néhány kölcsönvétel még a családtagok elnevezése körül akad: *bábu* = örmény értelmű nagypapa, de a székely beszédben vén embert jelent, *mámu*, örményül nagyanya, helyette népünk *nagy mámit* mond, *tetá* = néni, mely *tetá-tetá* alakkal és mindegy értelemmel forog közszájon.

Sokkal érdekesebb az örmény hatásnak az a jelensége, hogy a *buzsenyica* oláh szó a szakadatlan oláh érintkezés mellett is, Gyergyóban nem oláh hatás, hanem örmény hatás eredménye; e véleményemet támogatja Merza Gyulának kis közleménye is** melyben tudomásunkra hozza, hogy az Apaffy Mihály alatt 1672-ben Erdélyben letelepült örmények Moldovából magukkal hozták az oláh nyelv ismeretét, s ennek gyümölcse véleményem szerint a *bozsonyica*, mely itt kizárólagos örmény étel s a szomszédos oláhság nem is ismeri.

Kölcsönszavainkban leggazdagabban van képviselve az oláhság. Szavaik: *ákációs*: kötekedő, *bács*: juhász, *bádirka*: hordócska, *balán*: szökeszörű juh, *berbécs*: ürü, kos, *bosztán*: úri tők, *bukluk*: baj, *cárina*: bekertelt része a mezőnek, *csimpoja*: duda, *csobán*: juhászcutya, *diák*: kántor, harangozó, pl. nálunk Elek

* Veinstein-Heves Kornél: A Jordánszky és Érdy codex, Magyar Nyelvőr XXIII. kötet.

** Az örmény magyarság, Magyar Nyelvőr XXVI. kötet, 276. l.

diák, *duláp*: tutaj, *esztena*: juhok feje, alvó helye, *fuzsitus*: fél-eszű, *ganga*: ügyetlen, *gárgya*: kútkáva, *hirip*: ehető tinoru, *gologány*: négykrajcáros, *gusa*: golyva, *guzsba*: üsthorog, *kompona*: mérleg, *kozsók*: bunda, *kurti*: női ujjas, *lok*: hegyfok, *maláj*: málé, *mokány*: havasi oláh, *neteró*: ügyetlen, *orda*: édes túró, *palacsinta*: tészta, *panusa*: kukoricacső burka, *pityóka*: burgonya, *pomána*: ajándék, *prikulics*: kísértet, *punga*: erszény, *pusztia*: menny a pusztiba! *radina*: keresztelői lakoma.

Vannak olyanok is, melyek a kölcsönvétel után alaki, vagy értelmi módosulást szenvedtek: *bálmosból* lett *bámos*, mely nem kukoricaliszt és író, hanem túrónak, vagy sajtnak megolvasztásából áll; *bisziókból* *biszió*, *bulándrából* *culándra* (kolduscondra), *lungul lugár*, *hosszúlugár* lett; *murit*: meghalt, a németnek ugyanily értelmű szavával összetéve, a következő szóhalmozást szüli: *tottmuritt* (meghalt) s végül *apnikuca* itt a pattogtatott kukorica ki nem pattogott részét jelenti.

Cigány kölcsönszók is tűnnek előnkbe, de ezek nem zavar-
nak sok vizet nyelvünkben. Egy-kettő olyan, hogy mindenütt megvan s így nálunk is: *csóré*: ruhátlan; *dádé*: apa, szólító eset *dadból*; *móré*, szólító eset, *moro*: barát; *purde*: kicsinyek, *rajkó*: fiuk, *usdi*: kelj. — Mindenütt megvan, csak nálunk nincs bibasz, upre. — S végül sehol sincs meg, csak nálunk nincs *cshucsi*: csecs, ebből jön nyelvjárásunk húst jelentő *csucusuja*; *ládzsó*: szégyenlő, melyet feddő, rápirító értelemben használ népünk: *Ülj le, te ládzsó!*

Hegyeiktől körülzárt fekvésének és *procul negotiis* leledző boldogságának köszönheti azon szókincsbeli elszigeteltséget is, mely már csak a szók alakja és jelentése tekintetében is erős válaszfalat húz nyelvjárásunk és a köznyelv közé.

Szóanyagának eltéréseiben érdekes fokozat állítható össze:

Az irodalmi nyelvtől eltér, de a többi nyelvjárásokkal sok tájszóban egyezik: A palócnál is *ágyó* a sógorasszony, *árpa* a kelés a szemén, *hedegű* a hegedű, Debrecenben is *látat* a látszat, *duskál*, aki válogat, Kalotaszegen is *cseléd* a család, *fersing* a szoknya, Kis-Kúnságban is *málé* a kukoricalepény, Mohácson is *csalárd* a család, Gömör megyében is *lé* a leves és Zalában is *patró* az őr s *trécsel*, aki cseveg, mint itt.

S midőn eltér minde nyelvjárásoktól is, mint pl. a palócok *puffancs*-a, mely ott zsemlyét jelent, nálunk a kipuffadt arcú ember gúnyneve, de mégis szorosabb egyezést mutat az összes székelységgel. *Bihal* (bival), *bossó-félék*, *cserge* (pokróc), *difámúl*, (ócsárol), *eloltani életét* (elvenni), *erdöl* (erdőre jár), *élet* (telek), *firiskó* (női ruha), *gút* (guta), *hiricel* (hörög), *hirtelen* (szeles), *kaláka* (közös segítség), *lapi* (falevél), *nannyó* (nagyanyó), *lármafa* (vészjelző), *pélada* (rút), *szénye* (szine), *vápa* (völgy) stb. mindenfelé előfordulnak az egész Székelyföldön.

De ha a többi székely területektől is elszigeteli magát, a vele egy megyében fekvő szomszédos Csik járás nyelvével már

csak meg kell egyeznie és valóban mintegy 125 csiki szót ismerek,* melyek a mieink is egyszermind: *ábrázat* (arc), *alkalmatosság* (alkalmi fuvar), *ámottam* (álmomban), *árnyad* (fárad), *átalvető* (iszák), *belíce* (fehér juh), *baunkol*, *belbel* (alszik), *bibi* (fájás), *bódi* (esztelen), *bokáj* (kancsó), *bong* (gomb), *borító* (faedény), *bikfanagyrág* (vászon n.), *cëvëre* (kis lány), *cocó* (ló), *csámporodik* (megromlik), *csángál* (nem egyenesen hajít, hamisan énekel), *csapos* (száraz faág), *csapronyós* (ferde, rézsut), *csároq* (lármáz), *csëplesz* (bozótos hely erdön), *csészle* (szunyog), *csóré* (ruhátlan), *csóva* (jel), *csürke* (csirke), *dréksrëg* (szekérrész), *dollik* (megromlik a liszt), *dörgöl* (törül), *ejtël* (edény), *ëpsëmërég* (szájbetegség), *ëlörüva* (kötény), *élet* (telek), *fentő* (szekérkerék része), *fitat* (kutat), *kifaszol* (megverődik), *fërtát* (atyafi), *fököny* (szemölcs), *füdül* (megbolondul), *gal* (göröngy), *gamat* (tisztátalan), *gárgya* (kút-káva), *glics* (korcsolya), *görget* (mennydörög), *gránic* (határ), *gút* (guta), *hallájé?* (megszólítás), *hazai* (menyasszony), *hibádzik* (hiányzik), *hiju* (padlás), *hímës* (hives), *husáng* (bot), *ige* (3 szál fonál), *ímëttem* (ébren), *innya* (inni), *iró* (köpült tej), *istenitiletÿe* (villám), *iszánkodik* (jégen csuszkál), *itkámos* (iszákos), *kacsi!* (nem szabad!), *kácsi* (kalács), *kán* (kancsó), *kaluppol* (vágat), *kártya* (vizesedény), *kászu* (fakéregből csinált edény), *káva* (a kút kerítése), *kergetegës* (metés juh), *kókis* (kakas), *kóccsëg* (élelmi szer), *kurti* (női ujjos), *küpillő* (vajverő), *kiver* (kiüt rajta a himlő), *küszküllő* (járom része), *küszürü* (köszörü), *kütyös* (maroszéki fuvaros), *laboda* (1. virág, 2. gyermekjáték), *lábittó* (szövészék része), *lacsik* (nyal), *lëántam* (leánykoromban), *leb* (láng), *legéntem* (legénykoromban), *légej* (bodonka), *levëgető* (levellegető), *lütő* (lejtő), *macskaméz* (famézga), *hoppipa* (ügyetlen), *makula* (kicsi), *matat* (kutat, motoz), *mëgered* (meggennyesedik pl. az ujj), *mëgëti* magát (megmérgezi), *mënye* (mennyi), *merëkje* (szénarakás), *mián* (miatt), *micsa* (micsoda), *mies* nap (hétköznap), *kömies* (kőmives) *mintsább* (mintsem), *mocsoja* (mocsaras hely), *nannyó* (nagyanyó), *böcs* (hencegő), *nëtëró* (hülye), *nyüszköl* (izegmozog), *nyüszütöl* (mosztikál, elnyüvi), *orrag* (orra), *ottogyon* (ottan), *ökeme* (ő), *örökkëtig* (örökké), *pászma* (30 szál fonál), *pëcënkó* (picinyke), *pëpëcsël* (tákol), *pereputty* (hozzátartozók), *përészlen* (1. orsó, 2. gyermekjáték), *pili* (pehely), *pimpó* (1. penész, 2. füz barkája), *pománába* (ajándékba), *tángyërkarika* (szekérrész), *tropp* (ügetés), *ural* (kér), *vakisa* (juh, melynek szeme körül feketeség van), *vizitka* (női ruha); *átalag* (kisebb hordóalakú faedény), *bëzsëg* (forr a víz), *bigygyen* (kifordul helyéből), *bodonka* (átalag), *bogajás* (bóbítás), *bordica* (járomközfa), *büzösdi* (nagybüzjáték), *divatlan* (mértéktelen), *cirmol* (szid), *csapás* (nyílás az erdön), *cserëkje* (tülevél), *döröszöl* (súrol, reszel), *é* (éhes), *dilló* (együgyü), *dollik* (a jég), *eplény* (a szán azon része, hol a teher

* T. Nagy Imrének a Magyar Nyelvőr VI. stb. kötetében található gyűjtéséből. Péter Jánosnak is található e lapokban kevesebb szóból álló, de jelentékeny gyűjtése.

nyugszik), *erégel* (lassan megy), *férjem* (feleségem), *hagyati* (gyakran változó cseléd), *hajlad* (a faedény, ha megszárad), *gusa* (golyva), *kókonya* (szentelt kalács), *kukkadoz* (szunnyad), *leb-lepény* (hirtelensült), *lics-lacs* (aki mindenbe belekottyan), *perje* (gyom), *pislen* (kis csirke).

Ámde nagy a száma a másfajta csiki szavaknak is, melyek már idegenül hangzanak a gyergyói fülnek; ezeket helykímélésből nem sorolom föl.

Vannak továbbá olyan közös szavaink, melyeknek más az alakja Gyergyóban és más Csikban: *duszi* nálunk *dusza* (szalmazsák), *farkazó* itt *farkaló* (a szekér után kötött fenyő), *gogó* helyett *kokót* mondunk, *gübe* nálunk *gübő* (mély víz), *hëngyebigyél* itt *këntyefityél* (ver), *köntörfalaz* = *këntërfalaz* (himez-hámoz), *kéjed* = *kijed* (kelmed), *nyekëzsa* = *nyekezsit* (nehézbeszédű, szóismétlő) és *onnót* nálunk *onnét* (onnan).

Végül csak Gyergyó kizárólagos tulajdonai a következő szók: első sorban, amelyekről T. Nagy Imre is jelzi fentidézett gyűjteményében, hogy azokat Gyergyóban használják: *fütyürü* (síp), *galambas* (sütésnél a maradéktésztából gyúrt madáralakú sütemény), *hevezü* (menyasszony), *huszki* (egy orsó fonál), *körelpecs* (palacsinta), *pojéka* (kalákához csinált sült leves). — Az ugyane gyűjteményben gyergyóinak jelzett *ime* vagy *imecs* (marhabögöly), valamint a pozdorját jelentő *pezsgenye* szót nem hallottam soha.

Kizárólagos gyergyói szavak még pl. *bustyuhán*: nagyfejű, *burszuk*: gúnyolódó szó, *csapás*: csipás, *csirip*: síp, *borfüge*: vad ribizke, *csësszentő*: vizipuska, *fehér*: ing, *formabeli*: kalács, *kalocsa*: farakást megkötő guzs, *kopóba hanyit*:* magasba hajít, *láncsóka*, *lencsóka*, *lëánkamadár*: barázdabillegető, *lepite*: lepke, *lefül*: megizzadás által a bőr meglobosodik, *nyoszt*: elnyú, *pappázni*: ragasztani, *pántikafü*: zöld és fehér csíkos hosszú viráglevél, *pipevirág*: pitypang, *kaszavirág*: a liliom levele, *mocsárdi*: mocsárvirág, *pillancs*: méceses, *talp*: »tötés« a ház körül, *zopogtat*: csattogtat, ráz ajtót, ablakot pl. a szél.

A szókincs bemutatásának pedig azt a módját gondoltam ki, hogy az állat- és növényvilág, a rokonságok, testrészek, ruházat stbire vonatkozó tájszavak puszta elsorolása helyett leírom és jellemzem magukkal e szavakkal e vidéket; e népet s így a szavaknak miként használása is jobb világításba jut.

Végül a szépirodalmi termékek közül a mondákat én magam beszélem el, saját stílusomban, nem pedig népies ízben. Kivétel Bárkainé, mely a nép előadásának lejegyzése.

Nyelvtani sajáttságokban is feltűnő eltérést tapasztalunk e két szomszéd tájszólás között:

1. Ott mindennaposak a *magik*-félék, melyekről Balassa azt állította, hogy Csík és Gyergyó nyelvének közös vonása. Tévedését Steuer János sietett kiigazítani a következőképen:

* Talán ebből: *kapóba* = kapóra.

»A gyergyói nyelvjárás nem az *-ik* személyragot használja, hanem a hármas alakú *-ok -ök -ök-félét*«. És ebben igaza van neki, de ugyanő azt is véli, hogy »közös jellemvonása« e két nyelvjárásnak a *-val -vel* rag *v*-jének megőrzése, pl. *szekervel, pénzvel, botval*; ** ebben már nincs igaza.

2. A mássalhangzóhoz változatlanul járuló *-val -vel* annyira nem jellemvonása nyelvjárásunknak, hogy népünk a csikiak e sajátságát hibaképen gúnyolja:

»Hat ökörvel, szekervel
Bé Gyergyóba edényvel . . .«

3. Csikban, főként Szereda körül, *kinyer* a gyergyói *kényer*.

Nem tekintve e pár eltérést, a csiki nyelvjárás az, mely nemcsak a térképen, hanem nyelvi sajátságai tekintetében is legközelebb esik a gyergyói nyelvjáráshoz.

Közös vonásaiknak megállapításában és helyük megjelölésében nincs okom eltérni a Steuer János osztályozásától.**

Mindkettő 1. *ë-ző*; 2. *is* helyett *ës-t*; 3. *ó, ö, é* mellett *ō, õ, ē* hangokat is; 4. *madar, level, bogar* alakokat; 5. *sz, z, s, zs* előtt *j-t* (hojszu, ajszon, hojza) és 6. *látja, tartja* helyett *lássa, tarcsa* alakot használ.

E két nyelvjárás együtt alkotja a csiki nyelvjárást, mely a keleti székelységhez tartozik.

Ennek, a keleti székelységhez tartozó, a csikihez legközelebb álló nyelvjárásnak ismertetését veszi alábbiakban a t. olvasó; *gyergyói tájszólásnak* nevezem, de nem akar ez jelölése lenni egyszersmind annak, mintha ez egész Gyergyót felölelné.

Gyűjtésemben és vizsgálódásaimban csak Szentmiklósról és Ditróra szorítkoztam, mert, kivéve mintegy 25 kilyénfalvi szót,*** a többi falvakból semmi adat sem állott rendelkezésemre. E 25 szó pedig, névszerint: *damika* (leves), *endelgek* (émelyeg a gyomrom), *érzékeny* (serény, munkás), *gübő* (mélyedés), *gógán* (kémény fölött a szikrafogó), *honesok* (domb), *horvás* (honcsokok közti völgy), *jovátalni* (javasolni), *körömszedés* (ostorral való párhaj), *nyiríszel* (vág), *patusa* (juhtetű), *prozsmítál* (céltalanul beszél), *patíng* (vonószíj), *pímpó* (penész virágon, kenyéren), *selymék* (ingovány, lóp), *surutvál* (dörzsöl), *suvad* (fejlik), *megsuvad* (meghal), *szitós* (szenes), *szokotálódní* (vitatkozni), *tökéletlen* (képmutató), *üvecs* (kétéves juh), *vápa* (völgy), *pergő* (kis harang), s a gúnyolás nevei, annyira megegyeznek, hogy az általam meg nem figyelhetett többi szomszédos területnek e két fő községgel való teljes megegyezésében vajmi kevés okom lehet kétkedni.

* Steuer János: A székely nyelvjárások osztályozása, Magyar Nyelvőr XXII. k.

** Steuer János: A csiki székelység, Magyar Nyelvőr XXII. k.

*** Gyergyói tájszavak a M. Nyelvőr régi folyamában, gyűjtő: Ferenczy Alajos Kilyénfalván.

A Szentmiklós- és Ditróra vonatkozó anyagomat sem meríthettem holmi bőségesen rendelkezésemre álló közleményekből, mert ilyenek nincsenek.

1. Szentmiklósról találtam egy pár népmesét,* melyeknek, míg tartalma is idegen, pl. egyikben a bibliai József meséjét láttam felújítva, addig nyelvéhez is nagyon kevés jussa van a gyergyói tájszólásnak, főként midőn nálunk sosem használt ilyen csiki sajátság is fordul elő a Lechner közlésében: »portékákvat«, »leckéjék«, »magik«.

2. Ditróból is vannak közlések,** de a teljes szövegek, az egy *Bárkainét* kivéve, tőlem eddig soha nem hallott dolgok, azonfölül kevés tájszót is tartalmazznak. A Mezey Miksa gyűjtése nagyon pontos, de nagyon kevés szóból áll. Végül Fejér D.-nek 58 szava közül a következők előtttem teljesen ismeretlenek, de azért hitelességük iránt nincs kétségem: *alit* (alábbhagy), *ehezet* (esti idő), *eltökít* (ferdít), *hottó* (hathatós), *izik* (tüsszent), *konósz* (társ, cimora), *lüfeles* (ferde), *megnyivól* (zsibbad), *mogók* (eltűr), *mindszente* (mindegyre), *remes* (végből), *ritók* (hiány), *rosszátlódík* (tágul, lazul), *róزامik* (elnyugszik).***

3. Így tehát a rendelkezésemre álló legfőbb anyag az az 1000-et meghaladó szógyűjtemény volt, melyet részint emlékezésből, részint hallomásból esetről esetre róttam össze már évek óta...

(Folytatjuk.)

GENCSY ISTVÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Levonni a *következtetést*. Szörnyű szólásmód! pl. »A nemzetten a sor, hogy *levonja* a *következtetéseket* a harci riadóból.« — A megtörtént dologból — nem *következtetést*, hanem — *követ-*

* Két mese Szentmiklósról a M. Nyelvőr régi folyamaiból, közlő: Csataghi Lechner László; egy harmadik szintén ott, közlő: Temesvári István.

** Paal Gyula közlésében dalok, románcok, teljes szövegek; Mezey Miksa szavak és családnevek gyűjtése és Fejér D. tájszói a Magyar Nyelvőr régi folyamaiban.

*** Közülük e kettő részint *más* alakkal, részint *más* értelemmel ismeretes: *ipor* (serény, erélyes) helyett csak *iporkodik* igei alakot ismerek, míg Fejér D.-nél a *tonya* alakja és az az értelmezése is helyes, hogy szélesebb, mélyebb, csendesebb hely a folyóvízben, de már, hogy tócsát is jelentene, az még nem jutott tudomásomra. S ha hiba lenne is ez, az semmiesetre sem eshetik a gyűjtő rovására, aki sokszor a legjobb akarata mellett is, a megkérdezett népmemberének elfogultsága, zavarbajjövése, vagy tréfálgatása folytán nem egyszer jut hibás adat birtokába. Másrésztől még egy község területén belül is a csonkítás, kombináció és szóelegyítések folytán nagyon sok szó értelmileg és alakilag is oly sok változatban fordul elő, hogy még az én összegyűjtött szavaimról sem állhatok jól, hogy ugyanezen vidék népének egy-egy kis töredéke nem használja-e ezeket, vagy közülök egyiket-másikat *más* alakkal és értelemmel, pedig én már nemcsak szülöttje vagyok ennek a földnek, hanem életemnek java, mondjuk legboldogabb részét is itt töltöttem s nemcsak gyűjtöm, hanem jobbára magam is beszéltem e szavakat.

kezményt szoktunk levonni, vagyis *következtetünk* valamit belőle, mint előzményből. Midőn így okoskodunk, egész egyszerű *következtetést teszünk*. Az utóbbi tehát semmikép se *vonható le*; de igen helyesen vonjuk le bármiből is a *konzekvenciát* — ahogy sokan mondják, latin szóval ugyan, de legalább okszerűen. — A fennidézett függő mondatot így igazítom ki: *hogy levonja a következményeket* stb.

Minthogy — nem a maga helyén alkalmazva; pl. »Az almát megették s a magvát visszavitték, *minthogy* tudvaaló volt, hogy stb.« — Helyesen így van: ... *mert* tudvaaló volt, hogy stb. — A közhasználatra hivatkozom e tekintetben, és megjegyzem, hogy a megokolás eseteiben *minthogy* a megokoló mondatoknak elsejét szokta intézni; *mert* pedig az utóbbi mondatot indítja meg; pl. *Minthogy* oly nagyon kívánjátok, | megteszem. — Sietek; | *mert* nem szeretnék lekésni a vonatról. — Némely író, mint látom, annyira fázik a *mert* szótól, hogy alig akadok rá dolgozataiban. Mindannyiszor a *minthogy* szerepel ott a második mondatban; nézetem szerint nem helyesen.

Tégy róla, hogy az öcsém bejusson ebbe az állásba. — Itt a főmondatbeli szólás ferdén van alkalmazva a *hogy*-os mondatdal szemben, melyben a beszélő valaminek a *teljesítését* kívánja. Igen, de *tégy róla* ennek éppen az ellenkezőjét, vagyis azt a kívánatot fejezi ki, hogy az a valami *ne teljesüljön*. *Tégy róla*, hogy (az illető) *ne kapja meg* azt az állást. Más példa: Erre a vagyonra vásik a foga; no de majd *teszünk róla*.

Az utóbbi mondat, mint látjuk, már így magában állva is azt jelöli, hogy *majd megakadályozzuk* vágya megvalósulását. — *Nem tehetek róla*. Ez a szólás is ugyanezt az eszmeirányt követi: Hogy ily rossz vége lett, *arról ő nem tehet*, vagyis *nem akadályozhatta meg*.

A Nyr. szerkesztőjének e szólásra vonatkozó kérdésére beérkezett számos válasz annak idején csaknem egyhangúlag úgy mutatta be e részben a közhasználatot, aminőnek a nyelvtények világosan feltüntetik. *Minthogy* most is helytelenül alkalmazzák e szólásmódot, célszerűnek tartottam lehetőleg röviden tárgyalni.

Ehhez teljes joga van; jogom van hozzá. Hogy itt a német *dazu* közbe játszik, kétségtelennek tartom. Magyarban nem *hozzá*, *ehhez*, *ahhoz*, hanem *rá*, *erre*, *arra* szókat szokás használni. *Van v. nincs jogod erre. Fel voltam jogosítva rá*. Ugyanez a rag szerepel más nevekhez is viszonyítva: pl. *Nincs okod rá. Erre is lesz majd alkalom*. A német mindezekben a *dazu* szóval él. *Du hast kein recht dazu. Es fehlt mir die gelegenheit dazu*. — Nagyon ránk ragadt, úgy látszik, ez a magyarra fordított német szó.

Szükség van pénz (belátás, bátorság stb.) nélkül. — Úgy emlékezem, hogy egyszer már kifogásolták a Nyr.-ben az efféle szólást, mely a kódexek tanúsága szerint régebben nem csekély tért foglalt el a magyar irodalomban, és most némely író műveiben új életre kelt.

Hadd idézzek itt két ilyen mondatot: »s hárman csöndesen, zajos örömök, nagy bánatok híján, tán *álmok nélkül is szűkölködve*, úgy éltek, hogy észre se vették, hogy élnek«; — »és ily külső *díszek nélkül, szűkölködvén* stb.«.

Eszem ágában sincs hibáztatni azt, ha valaki egy régi szólást igyekszik forgalomba hozni, mint egyértékesét olyannak, mely az illető fogalmat kellően ki nem fejezi. De kérdem, vajjon az eddig használatos szólásmód: *szűkölködik* (v. *szűkös*) *valamiben* homályos-e, és nem fejezi ki szabatosan a hiányzás fogalmát? másfelől pedig: *szűkölködik vmi nélkül* világosabban jelöli talán? Nézetem szerint, nemhogy világosabban jelölné, sőt inkább elhomályosítja.

A régi gyakorlat a *bővelkedik* és *szűkölködik* igéket illetőleg igen különböző, — mondhatnám — tarka volt: *bővelkedik vmivel, vminek, vmiben*; *szűkölködik* v. *szűkes vmiből, vmire, vmiben, vmi nélkül* (Nyvtört. Szótár). — A későbbi, most már általános gyakorlat szerint ellenben *szűkölködik* (*szűkös*) mint vonzó az illető névszót kizárólag a *-ben* rag fölvételére készíti; *bővelkedik* (*bővelkedő*) pedig *-ben* vagy *-vel* raggal kívánja a vonzót (*bővelkedik mindenben*; *pénzzel bővelkedők*).

Mind a két vonzónak a szerepe tiszta és átlátszó: *szűkölködik pénzben* = *nincs pénze*. Ezzel szemben mit jelent ez: *pénz nélkül szűkölködik*? — Annyi bizonyos, hogy *aki pénz nélkül van, az szűkölködik*. Ez a két mondat egybe összevonva csakugyan kézzelfoghatóvá teszi egész általánosságban, hogy *pénz nélkül: szűkölködik bárki is*. — A szóban lévő szerkezet ezt a benyomást teszi rám. Térfoglalását nem tartom kívánatosnak.

Hibás szórend. Magyar szerkezetben az ige nem sereghajtó; tehát előbbre vele! A szórendi vétségek sorából ezúttal azt emelem ki különösen, amely az igének hátraszorításában mutatkozik. Ezt nemcsak a pusztán álló, hanem az olyan igére is értem, amelynek előtte áll a legközelebbi állítmány-egészítő (igekötő vagy másnemű igehatározó). Ekkor ugyanis nem az igén, hanem az állítmány egészítőjén van a nyomaték (élőbeszédben a hangsúly).

A helyes szórend ez például: * Pál megfürdött a Dunában, v. Pál ma megfürdött a Dunában. A fiam leesett a fáról. Pista átugrik a magas kerítésen. Jani félre magyarázta szavaimat. Egy nő, aki kiugrik az ablakon.

Helytelen elrakás pedig ugyane példákban a következő: Pál ma a Dunában megfürdött. A fiam a fáról leesett; — és így tovább: Egy nő, aki az ablakon kiugrik (ez, egy vígjátéknak a címe. Már jó régen megrótták a Nyr.-ben). Íme ebben áll az igének, illetőleg állítmánynak (mindenesetre helytelen) hátraszorítása. — Befejezésül hadd álljon itt a következő szerkezet: »Kétségtelenné vált, hogy T. I. a koronától a feloszlatásra az engedélyt

* A dőlt betűkkel való nyomás a példamondatokban nyomatékot jelez.
J. Gy.

megkapta.« — Én ezt így szerkesztettem volna: »... hogy T. I. megkapta a koronától a felhatalmazást a felosztatásra.« — Így a szóban lévő szerkezet az volna, amit Brassai A magy. mondat c. értekezésében kellően kiegyenlített mondatnak nevez.

JOANNOVICS GYÖRGY.

»NEM TUD MIT KEZDENI.«

Ilyen cím alatt közli Bányai József az egri Népiskolai Tanügyben a pedagógiai lapok németességeiből való böngészését (1905. 2. szám). Sok jó megjegyzés van cikkében, de éppen abban nincs igaza, hogy a címbeli kifejezés németes volna, a német *weiss nichts anzufangen* utánzása. Hiszen ez szó szerint lefordítva így van: *nem tud semmit elkezdeni*. Ellenben azt, hogy *nem tud mit kezdeni* v. *nem tud mihez fogni*, ilyen módon nem is mondhatja a német: *er weiss nicht was anzufangen!*

Bányai a címbeli szerkezetet csodabogárnak nevezi s azt mondja: »Szerzője, aki ezt a csodabogarat magyar nevelésügyi cikk keretében közli, azt akarja vele mondani, hogy: *nem tudja mit kezdjen*.« Ebből látszik, hogy itt Bányai a főnévi igenév használatát hibáztatja. Hibáztatják mások is gyakran, talán azért, hogy egyes vidékeken népünk sem használja (ezt meg kellene figyelni gyűjtőinknek); de inkább hiszem, hogy csak hibás okoskodás vezeti őket, úgy okoskodnak, hogy sokkal világosabb és természetesebb a másik szerkezet: *nem tudja, mit kezdjen* v. *nem tudja mihez fogjon*. Ámde ebből nem következik, hogy az infinitivus hibás, sőt kimutathatjuk, hogy e sajtószerű szerkezet ősrégi idők óta el van terjedve nyelvünkben, kódexeinktől kezdve a nyelvtörténet minden korszakában kimutathatjuk, legjelesebb íróink is élnek vele: Károli Gábor, Haller János, Faludi Ferenc, Dugonics, Arany, Mikszáth, sőt a nép nyelvében is több vidéken járatos. Íme a bizonyítékok:

Megnémula, nem tud mit szólni (DomC. 306). Nem tudok kihez futnom (PozsC. 24). Nem tud hova menni (ÉrdyC. 535). Nem tud hova menni (Helt: VigK. 2). Nem tudtanak mely felé hajlani (Fél: Tan. 500). Nem tudunk hová lenni, hanem csak te reád néznek az mi szemeink: *hoc solum habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te* (Kár. Bibl. 1:391). Az világnak sok változása között nem tudván hova lenni (Hall. Pajzs. El. 7). Nem tudtak mint ellenek állani (Hall. HHist. 1:41). Nem tud mely felé fogni (uo. 2:217 NySz.). Nem is tudok micsoda orcával eleibe állani (uo. III:186). Nem tud sok busulási között mit cselekedni (uo. III:238). Nem tudok mit felelni (RákF. Lev. I:616). Nem is tudom minek tulajdonítani a kegyelmed ennyi időtül fogva való hallgatását (uo. I:654). Legyünk tanáccsal annak, ki habzó elmével vagyson s nem tud hová fogni (PP:Pax A. 469. NySz.). »Quid agam, nescio. Nem tudom, mi-tévő legyek? Prov. Nem tudok hová lenni, mint a

tökbe esett egér« (Wagner Phras.). Nem tuda hová fordulni (Fal. 674). Örömeben nem tud hová lenni, mint egy egeret fogó fiatal macska (Dug. Pb. 2:166). Nem tudok érted hova lenni vágyban (Ar.: TSz. 5:46). Tündöklött az arca s nem tudta a lábait hogy rakni (Miksz. Nemz. ur. 348). Az állomás rendőrsége sem tudta mire vélni a hordárok sztrájkját (Bp. Hirl. 1888. IX. 7. 7. 1.). Na fiam, én már nem tudlak miből tartani (Ar.-Gyulai: Népk. 2:442). Nem tud merre kimenni (Nép, Vas m.).

Bonyolódottabb szerkezetek: Nem tuda félelmesen egyebet mit felelni (ÉrdyC. 640). Semmit róla nem tudni bizonytal mit mondani (uo. 507). — A *tud* példájára van szerkesztve a *lel* ige is ebben a mondatban: Méltóbbat a mi asszonyunkról nem lelünk mit írni (uo. 533b).

Ez a használat szorosán összefügg a *nincs* (*nem volt, van*) ige hasonló infinitívusi szerkezetével, melyet kódexeink korától kezdve egész a mai népnyelvig kimutathatunk: *nincs mit ennem, nincs hová mennem* stb. Lássunk példákat erre is:

a) *Nincs, nem volt, ne legyen* stb.: Egy szája kedvént egyék, másnak ne legyen mit enni (EhrC. 86). Mikoron nem volna honnan megfizetni: cum non haberet unde redderet (JordC. 411). Nincsen honnan élni (ÉrdyC. 516b). Nem volt kitől izennem (LevT. 1:25). Nincsen kihöz az mi fejünket szükségünkben hajtanunk (RMK. VII:230). Ha én felőlem így kezdnek itilni, nincs mit tennem, el kell tünnöm (Helt.: Mes. 7). Nincs hova lennem, nincs hova fognom elveszett fejemet (Born. Ének. 210). Nincs miről szólni (Born.: Préd. 431). Nincs mivel a mezitelennek betakarni magát (Mel.: Jób. 58). Nincsen, kitől hallanotok az evangéliomot (Tel. Evang. 1:419b). Nincsen azoknak mivel magokat menteniek (MA.: Tan. Előb. 20). Nincsen honnat megfizetni (Vás.: Can. 229). Ne hazudjon hogy nincs hová menni emberséget tanulni (Zr.: Áf. 41, Mktár). Nem lévén lelkének hová tekeredni, disznópásztorra lészen (Megy.: Zsin. 2:19). Az fákat mind lebocsáttatta és egy hidat sincs miből kötni, nem-hogy hármat lehetne oly hertelenséggel megfaragtatni (RákF. Lev. I:641). Magtalanságokon törődnek, nem lévén kire maradni keresményeknek (Hall.: Pajzs 35). Nem lévén mit enniek (Csúzy: Sip. 706). Tőlünk nincs mit várniok (Fal.: UE. 10). De győző Csabának nincs mit örülni (Vör. Tündérv. 59. vsz). Mért bámulsz? nincs minek megütköznöd ezen (Ar.: MO. 2:107. vszak). Nem sok van azokról mit beszélni (Ar.: Lev. 1:258). A kalmár hajói eltörnek, adósai megbuknak, ő tönkre jut: immár nincs mivel, mikép, mire fáradnia: megőrül (Greg: Shak. 245). Nincs mit kezdeni (Erd.: Népd. 3:312). Se testyinek, se lelkinek nincs hová lenni (Szeged, Nyr. 3:30). Megszorult, nem volt hová fordulni a hé lelkinek, hízám jött kölcsönkérni (hozzám jött, Hétfalu, Nyr. 6:231). Nincs mit önnöm, önnöd, 3. sz. neki nincs mit önni, v. nincs önnivalója (Pest m. solti járás). — Ű magának is a l é g v a g y o n mivel élni (Tel.: Evang. 1:426). Fejét a múzsák emberének alig volt hol lehajtani (Tompá: Lor. Zs. eml.)

b) *Van, volt, legyen* stb.: Legyen ide es minek [olv. mivel?] feljönni [maradjon pénz ide is] (RMNy. IIIb.: 86). Legyen mit enniek (Born. Préd. 282). Viszen véle fenkövet is, hogy legyen mivel élesíteni az kapát és az mető kést (Tel: Evang. I:320). Vagyon mit tanólniok (Kulcs: Evang. 21). Leszen ott mivel vitézkedni (Zvon: Osiand. 124). Vagyon mit tanulni (MA.: Scult. 697). Van mindnyájunknak miről gondolkodnunk (Megy.: Jaj. 2:111). Van miért szomorkodni (Tof: Zsolt. 589). Akár csak valami gonosz vadak előtt légyen hol megvonni magokat az egy étszaka (Hall. HHist. 2:139). Hogy lenne miből az ő sereginek fizetni (Erd. Orszgy. 309). Volt is ott örülni minek, járult kedve valakinek a szép tudományokhoz (GyöngyD. Rk. 168). Hogy midőn kijő megint, legyen egy éjtszakát hol szállani s kacagni (Kaz. Lev. Kis J.-hoz 2:321). Vala mit szegénynek, úrnak is ott látni (Ar. 4:172).

c) Megelőző névszóval, melyre a névmás visszavonatkozik: Boldog a fa, hej mert neki van még *elég* mit veszteni (Tóth K.: Költ. 108). Beh nem válogatnék gazdag vőlegénybe! lenne itt elég mit aprítani a tejbe (Ar.: TSz. 1:28). Nem érek én rá arra, van nekem elég mit csinálni (Nép, Rác-Almás). Most van elég mit enni (uo). Egyre *kevesebb* marad mibe kapaszkodniok (Volf Gy. Nyr. 5:304). Mikor nem lössz *fogam*, mivel rágnom (Kriza: Vadr. 54. — Főnév fölötte ritkán szerepel így; Veress példái Nyr. 22:165. csinált példák.)

Érdekes 'attrakció', hogy a megelőző névszó ragjára nézve a névmáshoz hasonul: Nem lévén *mással mivel* kontestálnom szolgálatjára való készségemet, legalább azokat akartam annak bizonyosságára bemutatnom (Gyöngy. Kem. Ján. aj. lev.). Nekik már *egyebet* nincs *mit* mondaniok (TudTár 1838. 242)). — Petőfi, Arany, Jókai ilyenkor el is hagyja a névmást: Nincs már *semmi szépet* látnom (Pet. 1. képes kiad. 360). A bégnek nem volt *mást* tenni, mint felugrani és . . . (Jók.: Török v. M., nemz. kiad. 1:116). Nincs tőle *kegyelmet* se várni, se nyerni (Ar. TSz. 10:86).

Még erősebb attrakció, mikor az *egyéb* szó a névmás mögé kerül: Nincsen *mit* adnom *egyebet* érette (VirgC. 77). Bécsben nincs mit látni egyebet mint házakat (Kaz: Pály. 301). Nincs mit szégyellenem egyebet mint azt, hogy életemtől nem váltam meg fényemmel együtt (Kaz: Cic. 206). — Nincs *mihez* folyamodnunk, szerencsétlen fejünknek, *egyébhez* panazon és könnyhullatáson kívül (Báróczi, Dusch 1. levelében, id. Beöthy: Széppr. 2:80).

Érdekes továbbá a szóban forgó szerkezetnek kérdésben való szereplése: »*Mi* van *mit* tenni, mikor meg kell lenni?» (Dug: Péld. 2:43). *Mi* van *mit* tenni, ha meg kell lenni? (CzF. a *tesz* cikk 2. pontjában.) De ilyenkor is rendesen hasonul a kérdő névmás a következő tárgyeshoz, úgyhogy mind a két névmás egyformán *mit*-nek hangzik: *mit* volt *mit* tennem? »*Mit* van *mit* kívánni még?« (Ar. Alkalmi vers). — Aranynak különös sajáttsága (egyéni vagy nyelvjárási szokás?), hogy ilyenkor a második névmást rendszerint elhagyja: *Mit* van tennem? olvasni tán? (Összel). *Mit* volt

csinálni? (Bolond Istók 1:99). *Mit lön tennie* végre is? (Arist. 2:119). — Madáchnál is olvassuk ugyan Az ember tragédiája 5. színében, 856. vers: »Unalmas élet, mit van tenni már?« Ámde most tudjuk, hogy ez is Arany javítása; Madáchnak eredeti kéziratában ez volt: »Unalmas élet, mit kezdjen már az ember?« (1. Morvay: Magyarázó tanulmány Az ember tragédiájához 164). — Aranynak ezt a szerkezetét összevethetjük az előbb említett rövidítéssel, melyben szintén hiányzik a névmás: Nincs tőle kegyelmet se várni, se nyerni.

Ha az infinitívus előtti névmás az infinitívus cselekvésének alanya, akkor kétféle formája lehet: *ki* vagy *kinek*. Példák: 1. Jött énrám mast nagy nyavalya, hogy szómat *nincs ki fogadni* (Kat.-leg. 3731. vers; Szilády erre javítja: *nincs ki fogadja*, Toldy pedig erre: *nincs ki fogadná*). Ha vagyon immár *ki* félteni, örzeni Kdet, ritkitom irásomat is, eddig való kocódásomat arra bízom ezután (LevT. 2:293). Lesz még idő szépen járni, csak legyen *ki* felöltözni (Erdélyi: Közm.). — 2. *Vaygon kinek vádolni* tütököt Moises kibem tü bíztok: est qui accuset vos, Moses, in quo speratis (Sylv. UjTest. 1:134). Kihagyással: »E második részt be lehetne olvasztani a harmadikba, *ha . . . volna kinek*« (t. i. beolvasztani, = *ha volna*, aki beolvaszthatná, aki ezt elvégezhetné, Arany J., l. erről a mondatról Nyr. 8:25).*

Az igenév helyett természetesen már nyelvünknek egész történetében előfordul a fölszólító móddal való szerkezet (ritkábban, csak újabb költőknél, föltétes móddal). Pl. Máté ev. 8:20. versét kétféleképp fordítják bibliáink:

Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet: 1. Ember fiának kedég nincs hová ő fejét *hajtani* (MünchC). Embernek fiának nincsen hová fejét lehajtani (VirgC. 32). Az embernek fiának nincs hova fejét lehajtani (Heltai). Fejét sem volt hol lehajtani (Zvon: Post. 2:36). — 2. Embernek fiának kedég nincsen hol ő fejét *lehajtsa* (CornC. 90). Embernek fiának nincsen hol fejét lehelyheztesse (JordC.) stb. — Vö. még: A gonoszság nem agg a kisbíróval, ha nincs kitől mástól féljen (Fal. 24). Amelyhez nincs más mit hasonlítsak (Kármán: Fanny XLV). — Mikor megholt Szebenben, *a* sem volt, mibe takarják (1761-ből, Hazánk 2:55). Azt tartom van, hogy miért imádkozzunk (Vas G. Ne busulj 158).

Ezeknek az infinitívusos szerkezeteknek a magyarázatával sok nyelvész foglalkozott már, mert sok nyelvben előfordulnak. Az összehasonlító mondatban még csak gyermekkorát

* A *nek*-es szerkezet kapcsolatos a főnévi igenévnek egyéb olyan szerkezeteivel, melyekben az alany vagy az állítmányi névszó *-nek* raggal használatos (a régibb nyelvben gyakrabban mint ma): Ha képös [lehetséges] volna, *annak lenni*, hogy az ő testök pokol tűzében vettetnéjék (SándC. 7). Ki akar *nyugodalmassá lenni* (HorvC. 256). — Ez pedig alkalmasint összefügg a szláv nyelvek *dativus cum inf.* szerkezetével, pl. óbolgár *ne dobro jesti mnogomu bogomu byti*, szó sz. 'nem jó sok istennek lenni' (vö. Mikl.: Vergl. Syntax 619).

éli, azért — úgy látszik — még azt a föltűnő egyezést se vették észre, hogy ugyanilyen szerkezetekkel él majdnem minden rokon nyelvünk. Máté evangéliumának idézett versét is jobbra így fordítják; pl. *xanne pog an tajl taga, xoda kuš ogel lep ragıldta* (szó sz. hová akár a fejét hozzá értetni); mordvinul: *lomanní éorati aš, kosa komaftama p'ants* (nincs hová hajtani fejét); lappul (oroszlapp): *olmo ałgest illeax kōz' uōjv nīklahted*; így a keleti finnben stb. Hasonló szerkezetek: mord. *valgims aš kodanä.* szó sz. leszállni nincs hogyan, vagyis: sehogy se lehet leszállni; zürj. *oz tödö kidž mezdišni* = nem tudtak hogyan szabadulni.

Ebből az egyező használatból azt következtethetjük, hogy a tárgyalt szerkezet már a finnugor nyelveknek közös korából való. De ezt a kérdést még pontosabban meg kellene vizsgálni, s nevezetesen azt is, vajjon nem volt-e itt hatással a szlávtság, mert valamennyi szláv nyelvben megvannak ugyanezek az infinitívus szerkezetek: óbolgár *ni mēsta imy, kde glava podūkloniti* = nem lévén helye, hová fejét lehajtani; szerb *kome je putovati, nije mu kolje drijemati* = akinek utazni kell, annak nincs mikor aludnia; szlov. *nēmam kaj govoriti, tót ne mám čo hovoriti* = nincs mit mondanom; orosz *nēstī kuda vlēsti* = nincs hol bemenni; cseh *ne viem co zdiēti sobě* = nem tudok mit gondolni (l. Mikl. Vergl. Syntax 868).

Persze nem lehetetlen, hogy ez csak véletlen találkozás, aminthogy alkalmasint csak véletlen egyezés, hogy a román és germán nyelvekben is megtaláljuk e szerkezeteknek szakasztott mássait. A középkori latinságban s valamennyi román nyelvben találunk ilyeneket: klat. *quid agere quid facere nesciebat* (kérdő névmással) = nem tudott mit csinálni, mihez fogni; *habueritis quod opponere* (vonatkozó névm.) lesz mit ellene vetnetek; olasz *non so che fare*, nem tudok mit kezdeni; *non ho che dire*, nincs mit mondanom; fr. *je ne sais quel parti prendre*, nem tudom mire határozni magam; oláh *n'am ce face*, nincs mit tennem (így a spanyol, port., prov. nyelvben, l. Diez: Vergl. Gramm.¹ 3:208). — Hasonlók vannak a régibb németiségben s az angolban, pl. kfném. *er en-wiste waz tuon, war entrinnen*, nem tudott mihez fogni, hová menekülni.

Magyarázták ezt a szerkezetet segédige kihagyásával: *'nincs mit tennem'* ebből: *'nincs, mit tennem lehetne'*. De már Diez azt mondja, hogy nincs szükség e föltevésre, mert pl. *non so che fare* csak szórendjében különbözik ettől: *non so fare questa cosa* (nem tudom megtenni ezt a dolgot). A mi nyelvünkben szórendi különbség nincs, tehát pl. *nem tudott mit szólni* teljesen erre a kaptára van ütve: *nem tudott semmit szólni* (a *mit* határozatlan névmásnak lehetne tekinteni). Ámde nincs semmiféle egyszerűbb infinitívusos szerkezetünk, amelynek mintájára ez keletkezhett volna: *nincs mit ennem*, mert nem mondjuk: *nincs kenyeret ennem*, hanem legföllebb: *nincs kenyér ennem*.

Igy tehát a *nincs mit ennem* csak e két rokonértelmű kifejezés-mód kombinálásából keletkezhetett: *nincs mit egyik* × *nincs ennem*. Az egyik kifejezésből a jellemző névmás, a másikkól a jellemző infinitívus maradt meg s így állt elő ez a vegyülék szerkezet: *nincs mit ennem*. Szintűgy: *nem tudott mit szólni* = *nem tudott szólni* × *nem tudta mit szóljon*.*

Annyi kétségtelen, hogy *nem tudott mit szólni* kifogástalan, ősrégi mondatszerkezet.

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

A magyar katonai műnyelv.

(Tábori erődítéstan. Írta *Brunner Mór* lovag, cs. és kir. altábornagy . . . Magyarra fordította *Székely László*, m. kir. honvéd-százados, ludovika-akadémiai tanár. Tankönyv a m. kir. honvédnevelő- és képző-intézetek számára. Budapest, Pallas. 1904. 8-rét. 262.)

Legutoljára 1901-ben hangzott föl illetékes körből a panasz a magyar katonai nyelv dolgában, mikor Vághó Ignác honvédszázados kimutatta a Ludovika Akadémia Közlönyében, hogy a magyar katonai szakkönyvek nyelve mennyire magyartalan és mesterkél, műszavaik korcs és helytelen képzések halmazata, előadásuk és fogalmazásuk a magyar nyelvérzék megcsúfolása és mélységesen alatta állanak a közös hadseregéinek, a németországiakról nem is szólva. Mikor jogos panaszát a Nyelvőrben ismertettem (31:88), remélni sem mertem igen, hogy ezen a téren egyhamar történhessék valami. Szerencsére rámcáfolt a címben említett könyv, mely örvendetes bizonyosága annak, hogy a felszólalások és panaszok nem voltak hiábavalók s hogy ezen a téren is a fejlődés és javulás nemcsak várható, hanem már meg is van.

Székely László százados, a könyv fordítója, igen derék munkát végzett. Ha könyvét összehasonlítjuk az öt évvel előbb megjelent kiadással, akkor látjuk csak valójában, mekkora a különbség a két könyv nyelve között. Ennek minden egyes során megérzik, hogy nagy fáradsággal készült fordítás, a mondvacsinált műszavak nehézkes, németes szerkezetű mondatokban nyűgölődnek; amannak, Székely László fordításának előadása folyékony, könnyen érthető, még zamatos is, ahol tárgya megengedi.

Megjegyzem, hogy Székely László munkája nem az előbbi kiadás kijavítása, hanem teljesen új fordítás. Egy találomra kiragadott részlet párhuzamos bemutatása is eléggé feltűnteti a különbséget. (Az eredeti szövegben is van eltérés, de nem sok):

* Ehhez hasonló magyarázat Paulé (Prinzipien² 135): »Die construction lässt sich wol nur so erklären, dass man eine einwirkung der fälle annimmt, in denen der infinitiv ohne fragewort direct vom verbum abhing.«

Régi fordítás, 74. lap.

Az összes mozgási akadályok, melyeken lassanként a támadás végrehajtásánál át kell hatolni, azonnal lehetőleg sok közlekedés által leküzdendők, hogy a következő osztagok késedelmet ne szenvedjenek, továbbá, hogy a lőszer előre és a sebesültek hátra szállíthatók legyenek, valamint visszavonulás is széles alakzatban eszközölhető legyen. Akadályt mögöttük ne hagyjanak hátra és fontolják meg, hogy egy közlekedés, mely egy osztagnak rendezett lassú előmenetelére megfelel, nagy csapattesteknek, de legkevésbé a gyors visszavonulásra nem elegendő, és hogy egy patak, mely az előnyomulás alkalmával egy rajvonal által veszély nélkül átléphető, nagyobb tömeget ellenséges tűzben a feloszlásra vezethetne.

Székely László fordítása, 76. lap.

Azokat a mozgási akadályokat, amelyek a támadás keresztülvitelekor időről-időre át kell hatolni, vagy azonnal, vagy az első beérkező tartalékkal kell minél több helyen egyszerre áthidaltatni, hogy az előrenyomuló csapatok ne szenvedjenek késedelmet, a lövészert előre-, sebesülteket pedig hátra lehessen szállítani; ily módon az esetleges visszavonulás arcvonalát is szélesbítjük. Hátunk mögött egyáltalában semmi akadályt ne tűrjünk meg. Meg kell gondolni, hogy az olyan közlekedés, amely egy csapatrészt rendezett és lassú előnyomulására megfelel, nem lehet elégséges nagyobb csapattesteknek s annál kevésbé visszavonuláskor,— pl. egy patak, amelyen egy előrenyomuló rajvonal még veszély nélkül átgázol, nagyobb tömegeknél az ellenség tüzeiben megbontja a rendet.

Nem mondom, hogy Székely László fordítását is nem lehetne itt-ott még egy kevésbé megfésülni; de gondoljunk arra, hogy a fordítónak itt nemcsak a német szöveggel kellett megküzdenie, hanem a három évtized óta magyartalanságában megcsontosodott magyar katonai nyelvvel is, melytől minden talpalatnyi helyet csak szívós ostrommal lehet kicsikarni a helyes magyarság számára. Így például egyes helytelen műszavak kiküszöbölése is roppant fáradságos munka. Itt-ott már lehetetlen, sőt céltalan is. Például a *terep*, *üteg*, *erőd* épen olyan kiirthatatlan ma már a katonai nyelvből, mint a *szerep*, *tömeg*, *előd* a köznyelvből; de azért van még egész serege az olyanoknak is, melyeket nehézség nélkül pótolhatni jobb meglévő, vagy alkotható szavakkal. Székely László itt is dicséretes példát mutat. Így azt a szerencsétlen hivatalos *osztag* (Abtheilung) szót a szövegben *csapat*, *csapatrész*, *osztály* szavakkal helyettesíti; talán a vezényszavak közül is ki lehetne irtani, hogy ne hallaná az ember többé: »*Osztak jobrâ* — — — *hhissz!*« — Igen sok jó szót ajánl Székely László a függelékben lévő szójegyzékben »a munkában levő katonai szótár bővítésére«. Például: Anlauf: kaptató; Blockhaus: sáncház; Fussangel: sulyom*; Haupttruppe: derékhad; Kanonenschutzschild:

* A régiségben *vas-sulyom*, igen gyakran; vö. Arany János: »Vas sulymot is éjjel, fogas eszközt szórat, Ami által bénul a lovon járó had.« Toldi Sz. X. 38.

ágyúvért; Schrapnell: pattantyu; sturmfrei: rohamálló stb. Látszik, hogy jól ösmeri a régi hadi nyelvet is, mely igen alkalmas a mai hadi nyelv felfrissítésére; sok elavult, feledségbe ment szava, kifejezése nemcsak kiegészítené a mait, hanem díszére is válnék. Ebben a tekintetben nem szabadna kiaknázatlanul hagyni egyetlenegy forrást sem, s azt hiszem, megérné a fáradságot és csak úgy ontaná kincseit. Ezt nem régiben Takáts Sándor is kimutatta a bécsi pénzügyi levéltárból vett pompás szemelvényekkel (Nyr. 32:426). Legtöbbet tehetnek ebben a katonai könyvek írói, különösen első katonai nevelőintézetünknek, a Ludovika Akadémiának tanárai, kiket nemcsak kiváló szakképzettségük, hanem minden térre kiterjedő általános műveltségük is hivatottá tesz erre.

TOLNAI VILMOS.

Rokonalaku szók.

Azonos és rokonalaku szók gyűjteménye. Összeszedte *Borbély Sándor.*
Ára 50 fillér. (Vác, Kohn Mór könyvnyomdájában.)

Ez a füzet segédeszköznek van szánva az idegenajku vagy siketnéma tanuló kezébe. Nyelvünkben sok a rokonalaku és rokonértelmű szó, tanításban nap nap után akadnak ilyfajta kifejezések; ezek többféle jelentése, árnyalati különbsége csak úgy tisztázódik a gyermek lelkében, ha figyelmessé tesszük e sajtárságokra, ha utalunk e különbségekre. A könyvecske ábécere ndben adja elő mind-ezeket, példák ból vonatja le a következ tetéseket. A jövedelmet a jótékony célra, szegénysorsú siketnémák számára létesített s dr. Nárai Szabó Sándor nevé ről elnevezett jubileumi alapítvány javára fordítják. Megrendelhető Vácon, a Siketnémák Közlö nye kiadó hivatalában.

Könyvészet.

Nyelvészeti füzetek 17. sz. A pápavidéki nyelvjárás. 72 lap és 3 rajz. Ára 2 korona. (Beke Ödön).

Rimay János munkái. Kiadja b. Radvánszky B. (Akad. 9 K).

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A M. Nyelvt. Társ. megbíz. szerk. Szily Kálmán. 1. füzet. A HB. másolat voltáról. Szinnyei J. — A nyék. Herman O. — Névmagyarázatok. Szily K. — Szólásmagyarázatok. Tolnai Vilmos. —

Ethnographia, dec. A Múzeum néprajzi oszt. értesítője: Adalék a tolnamegyei Sá rköz régi halászatához. (Kovách A.)

Erdély 1904. 11—12. sz. Helynevek Nagybánya környékén (Rácz Miklós).

Akadémiai Értesítő 1. sz. A hét napjajnak magyar nevei (Melich János).

Magyar Könyvszemle 1904. 4. füz. Schö nherr Gy. A római Casanate könyvtár Korvin-kódexe. (A benne foglalt 80—90 régi magyar bejegyzés — növénynevek — ismertetésével.)

Népiskolai Tanügy 4. sz. A nyelv és fejlődése. (Mutatvány.)

NYELVMŰVELÉS.

A névmutató elhagyása. A M. Nyelvőrben a névmutató személynevekről folytatott vitatkozás eszembe juttatja, hogy a jogászok nyelvében az ellenkező divat, vagyis a névmutatónak az elhagyása, járja.

Gyerekkoromban (Miskolcon nevelkedtem) mindig sértette a fületem, ha pesti atyafiaink vagy jóbarátaink jöttek látogatóba és emlegették *a* Bélát, *a* Lajost, holott hozzá voltam szokva ahhoz, hogy otthon is, iskolában is Bélát, Lajost, Pistát *a* nélkül emlegetjük. Most már nemcsak hogy hozzászoktam a névmutató személynevek hallásához, hanem negyedszázadnál hosszabb Budapesten létem alatt magamra is rám ragadt ez a szokás és most már jómagam is *a*-val vagy *az*-zal beszélek a jóbarátaimról meg az ellenségeimről.

De ahhoz már sehogy se tud a fülem hozzászokni, hogy az összes peres iratokban, ítéletekben, egyszóval minden hivatalos aktában, — pedig a mesterségemnél főgva örökösen ilyen írásokkal van dolgom — sajnálja az ügyvéd és a bíró a tintát és az időt attól az *a*-tól vagy *az*-tól, mely a felperes, az alperes, a vádlott, a vádló, a panaszos, a panaszló stb. elé járna. Minden hivatalos aktában »felperes«, »alperes«, »panaszlott«, »vádlott«, »védő« stb. az, akinek a jelzett szerepe van, nem pedig »*a* felperes«, »*az* alperes«, »*a* panaszlott«, »*a* vádlott«, »*a* védő« stb., amint a beszédben mondjuk.

»*Alperes* köteles *felperes*nek ennyit meg ennyit fizetni.« — »A kir. törvényszék *vádlottat* bűnösnek mondja és ezzel s ezzel bünteti.«

A német jogi nyelvből szakadt reánk ez a fukarkodás a névmutatóval. Táplálta a latin nyelv is, amelyen azelőtt törvénykeztek hazánkban és amely nem ismerte az artikulust. Úgy csúszott belé a jogászság nyelvébe az írásos perből. Az írásosság virágzása idején a peres felek egymásután írták be a jegyzőkönyvbe az ú. n. *perbeszédeket*, mintha valósággal el is mondták volna. A keresetre válaszolva, kezdte az alperes ügyvédje. A mondókája elé odabiggyesztette címnek: »*Alperes*:« »*Alperesért*:« Amikor befejezte, utána írta a másik ügyvéd a maga mondani valóját és címül azt írta: »*Felperes*:« »*Felperesért*:« Így szokott hozzá az ügyvédek és a bírák tolla, hogy a fél perbeli minőségéből tulajdonnevet csináljon és merthogy a tulajdonnévhez nem dukál a névmutató, el is hagyja. Az angol és francia jogásznelv nem ismeri ezt a tulajdonnévvé változott peres szereplőt és mindenütt kiírja hivatalos írásaiban a névmutatót, ahol a beszédben is kiejti, nem szólva az olaszokról, akik pazarul bánnak a névmutatóval és a tulajdonnevek s a *Signor* vagy a *Signora* avagy más cím elé mindig kiírják.

Folytonosan magyarabbá váló jogásznelvünknek meg kellene magát szabadítania a németességnek ettől a jármától, mely a jogászság nyelvét idegenné teszi a nép nyelvétől és a közönséges beszédtől, és most, hogy az írásos per már csak kis területen divatos s remélhetőleg ott is utolsó napjait éli, vissza kellene helyezni ősi jogaiba a névmutatót a tulajdonneveket pótló megjelölések elé.

A névmutató elhagyása egyébiránt újabban már úgy elharapózott, hogy például az adókievítő s felszólaló bizottságok a jegyzőkönyvekben, végzéseikben, határozataikban stb. szintén csak tulajdonnévként szerepeltetik a felet, a panaszlót, a fellebbezőt stb. Ezekben az iratokban »*Fél* előadja . . .«, »*Kincstári képviselő* kijelenti . . .« »*Fellebbező* kérelmével elutasítatik« stb.

Az alantas hatóságok a fellebbvaló miniszterről szintén úgy írnak, hogy »*keresk.*-, *pénzügy*- stb. miniszter úr ő nagyméltósága rendeletéből«, ez kétszeresen hibás, mert még ha a minisztert nevén neveznék is, akkor is ki kellene írni a rendelethez tartozó s arra vonatkozó névmutatót.

Nincs már jegyzőkönyvvezető az országban, aki ne sajnálná a szerény *a* betűt vagy *az* szócskát az ülésben elnöklő elnöktől vagy előadótól vagy felszólalótól. »*Elnök* megnyitja az ülést« »*Előadó* bemutatja munkáját« »*Felszólaló* előadja . . .« »*Elnök úr* a jegyzőkönyv hitelesítésére Wosinszky Mór és Riedl Frigyes I. tagokat kéri föl«. De nem folytatom. Jó volna, ha mindnyájan küzdenénk ez ellen a szemenszedett németesség ellen, mely a most feszegetett névmutatós személyneveknek visszája.

FEKETE IGNÁC.

Az osztrák és magyar kormány. Úgy-e megijedtél, szegény magyarom, hogy jaj, már megint újabb közös ügyet teremtettek, sőt hogy most teremtették meg egészen a közösséget? No ne ijedj meg oly nagyon, nincs baj, egyelőre legalább nincs, vagy legalább nem ott van, ahová most gondoltál. Igaz, hogy a napilapok egyre ujságolják, hogy hogy alkudozik, hogy tárgyal az osztrák és magyar kormány, de azért nincs ok aggodalomra, nem »olvasztottak még be« a közös birodalomba. És nem is akarnak beolvasztani. Ezek az urak cselekedeteikben és gondolkozásukban nem oly rossz magyarok, mint beszédjükben. Beszédjükben, az igaz, néha átkozottul kevésbé magyarok, amint hogy itt is csak a beszédjük magyarelles. Vagy tán nem is csupán magyarelles, hanem logikaellenes. Mert hiszen — ha beszédünk logikus — az osztrák és magyar kormány *egy* kormány, amely osztrák is, magyar is. Úgy-e ez kétségtelen és úgy-e azért láttál te, magyarom, az osztrák és magyar kormányban újabb közös ügyet és azért is ijedtél meg? Nos hát itt a tévedés. Hogy azok az urak mit akartak? Hogy mért beszélnek egy kormányról? Nem akartak semmit s nem is egy kormányról beszéltek, hanem kettőről, de olyan nyelven, amelyet, minthogy az egyes szók magyarok, te magyarnak vélsz s amelyen az, amit ők mondanak, csakugyan egy kormányt jelent. Ismétlem, az ő módjukon kifejezve más nyelven is egy kormányt jelent ez. *Die österreichische und ungarische Regierung, le cabinet hongrois et autrichien*, mind csak egy kormányt jelent, s ha tehát az, aki mondja, kettőt akar értetni — amint hogy csakugyan azt akar értetni — hát akkor nem magyartalanul, vagy — mondjuk — nem csak magyartalanul beszélt, hanem logika ellenére, logikátlanul. Mert van ugyan magyar és osztrák uralkodó, van magyar és osztrák nagykövet és követ, vannak magyar

és osztrák miniszterek is — hogy ők nem azoknak mondják magukat, az a tényt meg nem dönti —, de magyar és osztrák kormány nincs és belátható időben alig is lesz. Ez tehát nem valószínű hogy tárgyalt vagy ülésezett vagy tudom is én mit tett volna. S akik a tárgyalásokat hírül adják, azok közül némelyek érzik is, hogy ilyen képzelenséget nem lehet beadni az olvasónak, az »osztrák és magyar kormányról« helyesen gondolkodó embernek nem beszélhetni. Hát hogyan is kéne azt mondanunk, amit értetni akarunk? Gondolkodnak s kisütnek a non sens helyett — egy fokozott non sens: nem beszélnek az osztrák és magyar kormányról, hanem — az osztrák és magyar kormányokról. Hallottad ezt, magyarom? Hogyne hallottad vagyis inkább hogyne láttad volna! S úgy-e ezen már meg sem ijedtél, legfeljebb bosszankodtál? Mert bosszantó is, hogy magyar ember, magyar író, mikor egy magyar meg egy osztrák kormányról akar beszélni, olyan kormányokról beszél, melyek magyarok is, osztrákok is. Mert amit mondott s ahogy mondta, az így egyebet nem jelenthet. Azt pedig, amit mondani akart, ki nem mondhatjuk és le nem írhatjuk másként, mint úgy, hogy *a magyar és az osztrák kormány*. Így aztán két kormányról beszélek, s ezek közül az egyik a magyar, a másik az osztrák.

SZABÓ KÁROLY.

Rátartós. A *Rátartós királykisasszony* bemutató előadásáról jelentést adva, azt kérdezi Sz. Gy. a Pesti Naplóban (1904. XII. 18.), hogy *miféle szó ez a »rátartós«?* Igazán megvallom, ez a kérdés *szöveget ütött a fejembe.* A *rátartós* kifejezést — azt hiszem — országunk minden vidékén ismerik a *kevély, elbizakodott* jelentésében. Vagy talán németességnek véli cikkíró a *rátartós*-t? Igaz, megvan a német nyelvben ez: *jmd. hält viel von sich* = sokat vagy nagyot tart maga felől, de a *rátartós*nak más jelentésárnyalata van, mint az idéztem német kifejezésnek. Nem gondolnám tehát, hogy Sz. Gy. valóban ne tudná, hogy miféle szó ez a *rátartós*, meg azt se, hogy idegenszerű kifejezést látna benne. Hát mire való is volt az a kérdés?

BÉRCZI FÜLÖP.

Halat, meghalaszt (33:521). Endrei G. megtámadja a *halatni, meghalasztani* igét. Én, megvallom az igazat, ezen csodálkoztam, mert szintén ismerem e szókat a népnyelvből. Megvigasztalt azután a cikkecske végén a szerkesztő megjegyzése, hogy mégsem annyira helytelen és németes e szó használata, mert ha a köznyelvben nem is, de a népnyelvben igen is használják. Csak mintegy kiegészítésül óhajtom az ott mondottakhoz hozzáfűzni, hogy Szatmáron és vidékén szélteben használják, így: »Addig halatták, hogy mégis csak meghótt.« »Be régen halattyák szegint, mégse tud meghalni.« —

Az *előadja magát* ebben az alakban nem használatos, hanem inkább így: *előadódik.* »Minálunk az is előadódik, hogy elébb szántának málé alá, osztán csak azután buza alá.« (Lázári, Szatmár mellett.)

De az előbbi kifejezésre ráakadtam egy 1731-i levélben: »Ha mi occurentia adgya elő magát, foglal tudósítani felölle« (Irodört. Közl. 5:463).

BERKY LAJOS.

A *-né, -nő*-vel való összetételek németes használata még mindig kísért s haló porából fel-feltámad — hol másutt, mint a Magyar Királyi Operaház »hivatalos« értesítőjében? Ott díszeleg napról-napra minden utcasarkon. Tessék csak gyönyörködni e kis mutatványban: Vasquezné *Italia*, Kazalné *Biri*, Ambrusné *Etelka*, Palóczyné *Berta*, Flattné *Gizella* (németben: *Frau Gisella Flatt*) stb., stb. (1905 jan. 12-ki műsor.) Türelmetlenül várjuk, milyen szép permutációk következnek még ezután; a kezdet nagy reményekre jogosít.

VERŐ LEÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Meghonosult magyarok. A békéscsabai tótok nyelvében meghonosultak a következő magyar szók:

büntetni: *bintetovať*, *sürgöny*: *širgeň*, *sürgönyhordó*: *širgeňhordo^u*, *sütemény*: *šitemiň* | *gyűlés*: *điliš*, *műhely*: *mihel*, *tűzfal*: *tízfal*, *tűzoltó*: *tízolto^u*. Tehát a magyar *ü*: csabai tót *í*, magyar *ű*: csabai tót *í*.

borizü (alma): *borizo^uka* | *bútor*: *bútor*, *fujkál* (Melich): *fúkať* = fújni, *tűzok*: *túzok*, *útdó*: *útado^u*, *útkaparó*: *útkaparo^u* | *búcsú*: *búčo^u*. Szó végén tehát a magyar *ü* és *ű*: cs. t. *o^u*; hasonlóképen *legyező*: *leđezo^u*, *reszelő*: *reseľo^u*: szóvégi magy. *ó*: cs. t. *o^u* (több példát l. Nyr. 33:233). Tót *o^u* felel meg még a magy. *ol-*, *ó*-nak is:

bolt: *bo^ut* (*do bo^udu*), *bo^udár* = boltos, *negyvennyolcas*: *neđven-ňo^ucaš*, *szolgabíró*: *so^ugabíro^u*, *vállfolt*: *válfo^ut*, *vendégoldal*: *vendíg-o^udal* | *tűzoltó*: *tízolto^u*.

akó: *ako^u*, *albíró*: *albíro^u*, *após*: *apo^uš*, *bitó*: *bito^u* = vágóhíd, *borravaló*: *boravalo^u*, *Csákó*: *Čáko^u* ökörnév, *Čáko^uka* tehénnév, *csikós*: *čiko^uš*, *csavargó*: *čavargo^u*, *csomó*: *čomo^u*, *depó*: *depo^u*, *dugó*: *đugo^u*: amivel a kemence száját bedugják, *foglaló*: *foglalo^u*, *hajó*: *hajo^u*, *hintó*: *hinto^u*, *húzó*: *húzo^u* = csizmahúzó, *kopó*: *kopo^u*, *koptató*: *koptato^u* a malomban, belőle: *koptatovať*, *locsoló*: *ločolo^u*, *lógó*: *lo^ugo^u*, *lógós* (ló): *lo^ugo^uš*, *lopó*: *lopo^u*, *nyakló*: *ňaklo^u*, *palló*: *palo^u*, *rostélyos*: *roštijo^uš* (metathesis quantitatis), *sárgarígó*: *šárgarigo^u*, *sógor*: *šo^ugor*, *szecska-vágó*: *sečkavágo^u*, (pipa)szurkáló: *surkáló^u*, *takaró*: *takaro^u*: az a kaszanyélre alkalmazott, meghajlított vessző, amely a levágott vetés szép rendbe rakását eszközli, *vállalkozó*: *válalkozo^u*, *váltó*: *válto^u*, *végrehajtó*: *vígrehajto^u*, *vontató*: *vontato^u*.

büntetés: *bintetiš*, *béres*: *bíreš*, *ellenzéki*: *elenziki*, *fényképész*: *fiⁿképiš*, *gépész*: *gípiš*, *honvéd*: *honvid* (többesszáma: *honvidí*), *legény*: *legín* (*legíni*), *részes*: *ríseš*, *tajték*: *tajtík*, belőle: *tajtíka* = tajték-pipa | *Erdély*: *Erdjěl*, *fillér*: *filjêr*, *fortély*: *fortjêl*, *gavallér*: *gavajjêr*, *gléda*: *gljêda*, *kastély*: *kaštjêl*, *sintér*: *šintjêr*, *vidék*: *vidjêk* | *árvaszék*:

árvasejk, *hékás: hejkás*, *kanapé: kanapej*, *kávéház: kávejház*, *ménes: mejneš*, *rétes: rejteš*, *székes* (szikes föld): *sejkeš*. — Magyar *é: csabai t. í, jê, ej*.

kefe: kefa, *nevelde: nevelda*.

BADÍNYI MÁTYÁS.

Az articulus magyarjaihoz. Réger Béla az articulus »magyarjairól« szólva (Nyr. 33:395) ezeket mondja: »Lehetséges, hogy a 19. sz. első felében megjelent nagyszámú magyar nyelvtanban még másféle magyarjai is vannak az articulusnak...« A NyUSz. mint az articulus fogalmának megfelelőit említi a következőket: nemjel, nemszó, ízelő, névmutató, névtárs, név-elő. Találunk ezeken kívül még egy érdekes elnevezést is. Hunfalvy Pál a Kisfaludy-Társaságban Aristoteles Poetikájának fordításával foglalta el helyét. Ennek a munkának XXI. részében olvassuk ezt: »Az egész kifejezésnek részei: betű (elem), szótag, kötszó, név, ige, *ízszó* (ἄρθρον, articulus), eset, mondat.« Kisz. Társ. Évl. 1842. III. k. 183. Azt hisszük, hogy ez az adat annyival is érdekesebb, mivel a NyUSz. sem említi.

TELEKY ISTVÁN.

Föltételez, mentül. Joannovics Gy. cikkében (Nyr. 34:22) olvasom a »nem tételezem fel« kifejezés ismételt megrovását. Eszembe jutott az ott példaként felhozott *kifogásol* és *befolyásol* igékről, — melyeket épen azért említ föl J., hogy ezektől sohasem választják el az igekötőknek gondolható *ki-t* és *be-t*, — hogy én mindkét igének ilyes használatát hallottam már született magyar embertől is »nem fogásoltam ki«, »te folyásoltad be« s több efféle szólásban. Ugyanott olvasom a *mentül* bizonyos esetekben való használatának helytelenítését. Ennek a *mentül*-nek megvan a szilágysági nyelvhasználatban az analógiás képzésű párja, az: *antul*. S talán épen ez a páros használata akadályozza meg vidékünkön azt, hogy a *mentül* kiszorítsa jogos helyéből a *minél-t*.

ADY LAJOS.

Jövevényszók. *Poncsos* a. m. hasas, nagyhasú (Vas m. Felsőőr és Somogy m. Kaposvár, MTsz. és Nyr. 32:177). Nyilván összefügg az olasz *panciuto* ,pocakos' és *pancia* ,pocak' szókkal. Talán a szlovén-ség útján jutott a két dunántúli vidékre, de szlovén szótárban nem találom.

Kornyikál. A Nyr. 25:231. lapján Trencsény Károly ezt az igét igen elmésen magyarázta a *krónika* szóból: szerinte eredetileg a krónika-énekesek gajdolását jelentette. De van nézetem szerint egyszerűbb magyarázata is. Olaszul *cornacchiare* a. m. ,károgni', s aztán ,csacsogni', tehát mind hangzás, mind jelentés dolgában elég közel áll a mi igénkhez. Ez az olasz szó a csóka, varju *cornacchia* nevéből származik, ez pedig kicsinyítő alak a *cornice* (latin *cornix*) szóból. Talán az olasz igének is volt ilyen *cs*-hangú változata s ez magyarázná meg a magyar *kornicsál* mellékalakot.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Egyetemi előadások s gyakorlatok a magyar nyelv és nyelvtudomány köréből az 1904/5 isk. év 1. felében:*

Budapest. Tudomány-egyetem. Simonyi Zsigmond dr. ny. r. tanár: Jókai nyelvéről. Hetenkint 1 óra. A szavak összetétele. Hetenkint 2 óra. Nyelvtani társaság (gyakorlatok haladóknak). Hetenkint 2 óra. — Zolnai Gyula dr. m. tanár: Magyar hangtan. Hetenkint 2 óra. Nyelvtörténeti gyakorlatok. Hetenkint 1 óra. — Melich János dr. m. tanár: A magyar szótár-irodalom. Hetenkint 1 óra.

Kolozsvár. Ferenc József tudomány-egyetem. Szilasi Móric dr. ny. r. tanár: Magyar összehasonlító alaktan. II. Hetenkint 2 óra. Nyelvészeti gyakorlatok. Hetenkint 2 óra.

Zágráb. Tudomány-egyetem. Greksa Kázmér dr. ny. rk. tanár: Rendszeres magyar nyelvtan. Hetenkint 2 óra. Gyakorlatok. Hetenkint 3 óra. A magyar irodalom története tekintettel a horvát fölvilágosodással való viszonyra. Hetenkint 1 óra. Bojničić Iván dr. lektor: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 3 óra.

Prága. Cseh Károly Ferdinánd tudomány-egyetem. Brábek Ferenc lektor: Magyar nyelvtan összekötve gyakorlati oktatással. Hetenkint 2 óra. A m. regényről Kemény Zs. bárótól Jókai Morig. Het. 1 óra. — Cseh műegyetem. U. a. M. nyelv. Het. 2 óra.

Párizs. A tudomány-egyetem faculté des lettres szakának cours libres sorozatában. Kont Ignác dr. m. tanár: A magyar nyelvtan elemei (kezdő franciák számára). Tóth Kálmán A király házasodik c. vígjátékának fordítása és magyarázata (magyarok és haladó franciák számára). Eötvös József báró élete és művei. Előadásainak heti óraszám: 2.

Helsingfors. Sándor tudomány-egyetem. Wichmann György dr. m. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 1 óra. Jalava (Almberg) Antal dr. lektor: Magyar nyelvtan (kezdők számára). Hetenkint 2 óra.

Upsala. Tudomány-egyetem. Wiklund K. B. dr. m. tanár: Magyar nyelv. Hetenkint 1 óra.

Összeállította: BARANYAI ZOLTÁN.

Encenbenc. Heltai Gáspár »Chrónika az magyarok dolgairól« c. munkájában a következőket írja Mátyás királyról:.. »felesége hordozná ötet minden enczen-benczekre«. Szemet szúrt ez a kifejezés, mert nagyon hétköznapi és ép ezért maradandó emlékek fűznek hozzá. E szó tudniillik, melyet a NySz. (I. 638) a reformáció korából, a hitvitázók műveiből idéz, a MTájszótár (I. 489) csupán *encsēnbencsēn* alakban, haszontalan apróság, értéktelen lim-lom, hiábavalóság, semmiség¹ értelmében, sok helyről, de csupa tősgyökeres magyar vidékről közöl, — ma is él Német-Prónán magyarul egy szót sem tudó emberek ajkán, mint a kártya-játék népszerű műszava.

* A külföldi egyetemeken és a zágrábi egyetemen tartott magyar irodalmi előadásokat is fölemlítjük.

De mint ilyen megőrizte kapcsolatát a NySz. és MTSz. közölte jelentésével. Mikor t. i. a »kijátszó« kártyáját általüti a »partner«, ezt előre jelzi e szóval: *encen*; mintegy azt akarván mondani: ez semmi kártya, ezt bírom; s ha a másikat is üti, rámondja: *bence!* (a harmadikra: *kotulence.*) Ha a hívónak van »jó erős lapja«, szintén így gúnyolódik kijátszás közben, jelezve ezáltal, hogy a másik bizonyára csak kisebb, haszontalanabb kártyát tesz majd rá.

HARMOS SÁNDOR.

Iskolai magyarság. Basaharci (Esztergom m.) gyermek, kinek nyelvén még nem *zagyvalintott* a fővárosi beszéd, a számvetésben, mikor összead, azt mondja 8 meg 4 tizenkettő, felírok kettőt, *elmarad* 1. (Budapestiesen: 8 meg 4 az 12, felírom a kettőt, marad 1).

Első osztályban fölszólítja a tanítónő a hatéves lánykát, sorolja fel az év hónapjait. Kezdi a leányka: január, február, március, *áprilus, águsztus, szettebër, ottóber, novembër, decembër.*

SCHÖN JÓZSEF.

Furcsaság. Győrffy János Magyar nyelvtani gyakorló-könyvében a 22. lapon ezt mondja: »Némely mássalhangzóval végződő igető végső mássalhangzója a felszólító mód képzőjének hozzákapcsolásakor elváltozik. *Olvassj* helyett *olvass*; *vidj* helyett *vidd!*«

KETSKÉS GYÖZÖ ZSIGMOND.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók.*

<i>áfnya</i> : áfonya. Felsőrákos, Uhm.	<i>babona</i> : babonás. „Ezelőtt még babonább vót a nép.“ Bölon, Hszm.
<i>akkorán</i> : annyira. Hidvég, Hszm.	<i>bennöt</i> : belülről. Patakfalva, Uhm.
<i>alattvaló</i> : törpe, alacsony. [Vagy tán: szegényes?] „Né csak ijen <i>alattvaló</i> ez a mű házunk.“	<i>bórnáló bórna</i> : borona. Miklósvár, Hszm.
Alsórákos, NKm.	<i>bot</i> : tuskó, cölönk, amelyet a kút-gém végére szoktak kötni. Bölon, Hszm.
<i>állogat</i> : állítgat. Árvátfalva, Uhm.	<i>búrdé</i> : putri, félig a földbe ásott kunyhó. Alsórákos, NKm.
<i>angyalika-gyüker</i> : vmely orvoslásra használt gyökér. Recsenyéd, Uhm.	<i>buritt</i> : borít. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.
<i>anyó</i> : nagyanya. Árvátfalva, Uhm.	<i>buti</i> : felszeldelt rongyokból szőtt szőnyeg. Nagyajta, Hszm.
<i>aszaj</i> : hosszukás vászondarab, a női ing egyik oldalsó része. Árvátfalva, Uhm. „Két <i>aszaj</i> s két széj vagyon a női ingbe.“	<i>cikkel</i> : szelet, cikkely. Árvátfalva, Uhm.
Hidvég, Hszm.	

* Legeslegnagyobb részük még nincsen meg a MTSz.-ban. Egynéhányat azért közlök, mert fontosnak tartom, hogy e vidéken is ismerik. — Hszm. = Háromszék megye. NKm. = Nagy-Küküllő megye. Uh. = Udvarhely megye.

- condollodik*: rongyosodik, pusztul (ház). Oklánd, Uhm.
- cukër*: marha számára való gazdasági répa. Nagyajta, Hszm.
- csatépaté*: csetepaté. Alsórákos.
- csíringáz[-ik?]*: hintázódik. Árvátfalva, Uhm.
- csudás*: különös, szokatlan, furcsa. Oklánd, Uhm.
- disznyó-akoj*: disznóól. Bölön, Hszm.
- divóba van*: divatban van, divatos. Patakfalva, Uhm.
- dobolódik*: verekedik. Kénos, Uhm.
- dolog-üdü*: a szorgos aratási munka ideje. Zsombor, Uhm.
- éféle*: éjfél. 'Éféle után vót.' Kénos, Uhm.
- elad*: férjhez ad (leányt). 'Szénkirágra atták el a leánt.' Recsenyéd, Uhm.
- élbirtokosodik*: sok földbirtokot szerez, meggazdagodik. Nagyajta, Hszm.
- elein*: eleinte. Homoródujfalu, Uhm.
- élfészégül*: baleset következtében vmi testi fogyatkozása támad. Nagyajta, Hszm.
- élgübbenti magát*: alámerül. Bölön, Hszm.
- éljegel* (vizet): jégtől megszábadítja a vizet, felvágja a jeget, hogy a megszorult víz kiáradhasson. Nagyajta, Hszm.
- élnyomorodik*: tönkre megy, elszegényedik. Homoródszentmárton, Uhm.
- élpénzesedik*: meggazdagodik. Köpec, Hszm.
- érülközik*: érintkezik, barátkozik vkivel. Alsórákos, NKm.
- ésszecsopórtozik*: összegyűl, egy csoportba gyűl. Nagyajta, Hszm.
- fahasigató bot*: nyéllel ellátott tuskó, mellyel a fát hasogatják; nagy fakalapács. Zsombor, Uhm.
- fátyor*: bizonyos rózsafaj. Bölön, Hszm.
- fátyor-rózsa*: u. az, u. ott.
- fêlbójdulás*: kavarodás, forrongás. '48-ba vót az a nagy fêlbójdulás'. Alsórákos, NKm.
- fêldúraszt*: felfúj. 'Fêldúrasztotta a pofáját.' Oklánd, Uhm.
- fêlmatat*: felkutat. Felsórákos, Uhm.
- fêlmerekjéz*: kis boglyába rak (szénát). Köpec, Hszm.
- fekete sárgaság*: sárgaság. Oklánd, Uhm.
- fiókolás*: a törökbúza tövében nőtt fattyuhajtás elkapálása. Kénos, Szentpál, Uhm.
- fogas*: zsámoly, melynek deszkalapjába függőlegesen 1 — 2 arasznyi vesszők vannak erősítve. (A juhoknak való szénát teszik belé, hogy az istállóban el ne gazolódjék). Bölön, Hszm.
- fondogal*: fonogat. Kénos, Uhm.
- fonó-serög*: fonó. 'Fonó-serögbe járnak'. U. ott.
- fórma*: tepsiféle, amelyben a rétest v. a kalácsot sütik. Nagyajta, Hszm.
- frissödik*: frissül, felfrissül. Szentpál, Uhm.
- garalia*: erkély v. tornác. Oklánd, Uhm. [\leftarrow szék. galaria].
- górgoncás*: garabonciás. Alsórákos, NKm.
- gören-láda*: ládaforma görény- v. patkányfogó. Bölön, Hszm.
- gudu*: földbe ásott kis vályucska vagy gödröcske, amelyben a tyúkok számára vizet tartanak. Nagyajta, Hszm.
- guzsajszék*: háromlábú kis kerek deszkalap, amelybe a guzsaj alsó végét erősítik. Köpec, Hszm.
- gyúlapodik*: gyulad. Bölön, Hszm.
- hallatódik*: hallatszik. Árapataka, Hszm.

- hizló*: ól, melyben a hizó sertést tartják. Hidvég, Hszm.
- immátkozik*: imádkozik. Alsórákos, NKm.
- irigy*: irigy. Árvátfalva, Uhm.
- isten-fa*: vmi szagos, recéslevelű növény. Nagyajta, Hszm.
- jár*: tartozik. 'Ez mind az osztóvátához jár.' Bölön, Hszm.
- jártas*. 'Lövétére sokat jártas vótam akkórjába.' Kénos, Uhm.
- kápójna*: kápolna. Felsőrákos, Uhm.
- karés*: fölszíne-fagyott, kérges (hó). U. ott.
- kicsi-pünközd*: a pünközd után való vasárnap, amelyen a jobbagság alól való felszabadulás emlékét ünnepelik. Alsórákos, NKm.
- kicsitke*: kicsike. Hidvég, Hszm.
- kifaggat*: kifakaszt (pl. hólyagot). Recsenyéd, Uhm.
- kifogy vmiből*. 'Aki szülőből kifogy, nincs aki szeresse!' Felső-Boldogasszonyfalva, Uhm.
- kiörül*: lefogy, lesoványodik. 'Ki van örülve a testem.' H.-Ujfalva, Uhm.
- kláris-virág*: vmely kerti dísbokor; fehér, húsos bogyója van, amelyet a gyermekek pattogatni szoktak. Bölön, Hszm.
- kolléktor*: községi pénztáros. Nagyajta, Hszm.
- kompona*: 32 font súlyú mennyiség. 'Éty kompona túró.' Felsőboldogasszony, Uhm.
- koppant*: ütöget. 'Benebb koppantom a széget.' Nagyajta, Hszm.
- kúfárné*: kofa. Köpec, Hszm.
- kukërca*: ordás lé. U. ott.
- kukó*: sárdarab, melyet a gyermekek félgömbalakba gyúrnak és kissé kivájt lapos felével falhoz v. kemény tárgyhoz csapnak, hogy nagyot szóljon. Recsenyéd, Uhm. *kukóz[-ik?]*: 'kukó'-val játszik. U. ott.
- külön*: külön. Miklósvár, Hszm.
- kümén*: kömény. Oklánd, Uhm.
- laptáz*: labdáz. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.
- legtovább*: legfeljebb. 'Hétköznap lektovább juhot ölnek.' Alsórákos, NKm.
- likasz-szegő*: àjour-szegő, áttört szegő. Hidvég, Hszm.
- likhën*: izlandi moh, Lichen. Recsenyéd, Uhm.
- liter-kupa*: liter, egy litres pléhedény. F.-Boldogasszony, Uhm.
- lőcs-káva*: a szekérlajtorjához erősített vaskarika, amely a lőcs felső végét tartja. Bölön, Hszm.
- madárka-szilva*: aprószemű sárga szilva. Nagyajta, Hszm.
- makkos karika*: vaskarika, amelylyel a megrepedt kaszanyelet összefoglalják. Patakfalva, Uhm.
- mëgad*: megenged. 'A császár nem aggya mëg, (hogy a fiú a katonaságtól megszabaduljon).' Árapataka, Hszm.
- mëgdob*: megver. Hidvég, Hszm.
- mëgdrágodik*: megdrágul. Alsórákos, NKm.
- mëgmar*: feldörzsöl, feltör. 'A topánka mëgmârta a lábát.' Kénos, Uhm.
- mëgmerödik*: megmerevedik. Alsórákos, NKm.
- mëgnyomint*: hirtelen megnyom. Nagyajta, Hszm.
- mëgrop*: megver. 'Vigyájj, mëgroplak!' Zsombor, Uhm.
- mëkhëgat*: farával visszafelé terelget (lovat). Alsórákos, NKm.
- mëkkotyvaszt*: megkoppaszt (baromfit). U. ott.
- mëktër*: visszatér. Hidvég, Hszm.
- mëktërül*: elfér. 'Ebbe jaz ëty házba mëktërülök.' Nagyajta, Hszm.
- mëksuttant*: megsúg. Szentmárton, Uhm.

- mosina* : boltból vásárolt fonál, gépfonál (nem otthon font gyapjúfonál). Árapataka, Hszm.
- mögemelitt* : megemelint. Patakfalva, Uhm.
- möggyurint* : hamarosan meggyúr (tésztát). U. ott.
- nádméz-cukër* : cukorrépa. Nagyajta, Hszm.
- nyaklevez* : pofoz. Felsőrákos, Uhm.
- nyakló* : kb. egy méter hosszú rúd, melynek két végére félkör alakjában egy-egy szíj van erősítve. Szántáskor a lovak nyakába akasztják. Zombor, Uhm.
- nyáral* : nyaral. Árvátfalva, Uhm.
- nyírka* : nyirkos. Nagyajta, Hszm.
- nyugodalom* : nyugalom. H.-Ujfalu, Uhm.
- nyújt* : ravatalra helyez. „Ha mékhalok, *nyúccsanak* ebbe ja házba.” Nagyajta, Hszm.
- olá-sárga* : vmi sárgavirágú violafajta növény. U. ott.
- ótoványos* : faiskola. F.-Boldogasszony, Uhm.
- öbledéz* : el-elmerül a vízben, fül-dokol. Alsórákos, NKm.
- ökörrúd* : szekérrúd. Bölön, Hszm.
- öregrendü* : avult, ócska, elnyútt. Kénos, Uhm.
- örmény-gyüker* : vmely orvoslásra használt gyökér. Recsenyéd, Uhm.
- öröm-léányasszony* : menyasszony. Kénos, Uhm.
- öröm-legény* : vőlegény. U. ott.
- ösz-határ* : a határnak azon harmadrésze, amelybe (a tagosítás előtt) búzát és rozsot vetettek. Nagyajta, Hszm.
- palac-fü* : pásztortáska (növény). Szentpál, Uhm.
- palaj* : ház fala melletti töltés. Hidvég, Hszm.
- pállúg* : borsó héjalásra való hamvas lúg. Alsórákos, NKm.
- policár* : városi rendőr. Patakfalva, Uhm.
- putyka* : labda. Zombor, Uhm.
- putykázik* : labdáz. U. ott.
- rapáció* : fáradtság. Nagyajta, Hszm.
- reatappint* : rátapos, ráhág. Alsórákos, NKm.
- reg* : a regöléskor mondott ének szövege. Kénos, Uhm.
- régicske* : kissé régi, avult. U. ott.
- résztung* : cók-mók, holmi. U. ott.
- réték* : retek. Szentmárton, Uhm.
- rigmusol* : verset mond. Patakfalva, Uhm.
- rucika* : rucácska. Oklánd, Uhm.
- segéd* : segítség. Kénos, Uhm.
- serög* : csomó. „Fizettünk nekik éty *sêrgöt*.” Alsórákos, NKm.
- szég-lík* : zeg-zug. „Ésszekereste az egész házot, minden szége-líkat.” H.-Ujfalu, Uhm.
- székik* : szökik. Oklánd, Uhm.
- szénaság* : szénatermő hely. F.-Boldogasszonyfalva, Uhm.
- szob* : szab. Szentmárton, Uhm.
- szolgálát* : isteni tisztelet. „Csak akkór jó [a lelkész], amikor a *szolgálátot* tárca.” Nagyajta, Hszm.
- szöllő* : ribizke. Felsőrákos, Uhm., Nagyajta, Hszm.
- szükség* : szükséges, kell. „Mestör-embörnek *szükség* ez a kalapács.” Zombor, Uhm.
- szülő* : szülő. Patakfalva, Uhm.
- szürü-féle* : csúrpádlás. Zombor, Uhm.
- tavaszbabona* : tavaszi gabona. Árapataka, Hszm.
- tavaszhatár* : a határnak azon harmadrésze, amelybe (a tagosítás előtt) törökbuzát, zabot, haricskát, árpát, kölest vetettek. Nagyajta, Hszm.
- tégla* : házfedésre használt zsindeyalakú deszka. U. ott.
- tik-ój* : tyúkketrec. Zombor, Uhm.
- tojóskodik* : fontoskodik, kényes-

kedik, el van telve magával.
 Patakfalva, Uhm.
törvényöz: pörösködik. Alsórákos,
 NKm.
tős-fokos: tősgyökeres. F.-Boldog-
 asszonyfalva, Uhm.
ugâr-szër: a határnak azon har-
 madrésze, amely (a tagosítás
 előtt) ugaron maradt. Nagy-
 ajta, Hszm.
únodâlmas: unalmas. Alsórákos,
 NKm.
üst-förgő: sarkon forduló fa v.

Ájosfülü ló: kónyafülü (Csik).
palazsnak: csaltozás (Háromsz.)
 palazs (Aranyosszéken).
kotyor (kotmány) sárral telt ke-
 rékvágás (Aranyosszék). Erről
 az a babona, hogy annak, ki
 a jó széles kerékvágásban jár,
 valakije meghal.
lábító: létra.
göde: koca (Csik), gönne (Ara-
 nyosszék).
godics: malac (Csik).
pokolszél: guta.
vánszori: kinek egészsége nincs.
üdülő: a szántó föld fordulója,
 mert amíg fordul a marha,
 addig egy kissé felüdül (Csik).
aránka: csupor (Fel-Csik).
diszke: nöstény bárány.
üvecs: egyéves diszke.
muzsda: mesgye.
szánító v. szányító: tor (Csik).
förgő: istáló, pajta ajtaján levő
 fahorog, faretesz.
himes idő van: híves idő (Cs.).
szovaty v. szuvaty: vályog, le-
 hulló vakolat (Udv.).
notin: egyéves nöstény bárány,
 mely még nem ellett (Aranyossz.).
miora v. mijora: ugyanaz (Ar.).
tőrekedik. E szót a háromszéki
 köznép kirekesztőleg sajtáságos
 (Székelység).

vaseszköz, amelynek a karjára
 akasztják az üstöt. Nagyajta,
 Hszm.
vak-ösvény: füves helyen át vezető,
 alig látható, még ki nem tapo-
 sított ösvény. Zsombor, Uhm.
várkál: varrogat [*< várkál <*
varkál]. Alsórákos, NKm.
világi: mulató, kikapós, nem elég
 házias (asszony). Felsőrákos,
 Uhm.
vizi-tórma: vmely orvoslásra hasz-
 nált növény. Recsenyéd, Uhm.

HORGER ANTAL.

tájdivattal értelmezi; ott azt
 jelenti: töprenkedik, küszködik,
 gyötrődik, ételődik, lelki szo-
 rongásban van, lelkiismereti
 furdalásokat szenved.
tömörzsök: rövid, törpe, tömött
 termetű.
csipkekerítés: töviskerítés. A há-
 romszéki népnél a *tövis* helyett
 inkább a *csipke* szó dívik. Csipke
 ment a lábamba. A csipkéje
 szúrós. A csipke megszurta a
 kezemét.
tiz. Székelyeknél a falurészeket
tiz-nek nevezni (tized helyett)
 rendes szokás, pl.: *fältiz*, *altiz*,
félszegtiz, *alszegtiz*, *középtiz*.
titok. Székely közmondások: A
 mit két ember tud, a mán nem
 titok. — Komámasszonnak ki-
 feslett a titoktartója. Ojan titok,
 hogy az egész falu tudja. Ne
 csinájjunk titkot belülre = be-
 széljünk nyiltan róla.
tulu, *tollu*: toll. *Tulukakós*: ma-
 dárijesztő, ijesztő váz. A *rúd*
tolva: rúd szárnya, a tövével
 a szekérrúdnak; a *kócs tolva*.
Tolvat tép v. foszt — dérek-
 ajnak v. párnának. *Békóte az*
anyatollu — a madárfiat. Sep-
 rőtollu. Tolluseprű.

KRIZA JÁNOS.

Siculica.*

Csik-Szent-Márton.

rakófa: kapocsfa, buzatartó.
 macskafa, (más épületbe *csipke*).
 szarufa.
 ketrec: polyvatartó.
 csűr hidja (= padlózata), csűr
 földje.
 szélkoszorú(fa).
 borna és gerenda (még = Egge,
 borna).
 baromkert (akol).
 kosár (juhoknál).
 hiú (leerer boden).
 fogas (Raufe).
 retesz; vesd föl a reteszt.
 kuvasz (hund), szuka (hündin).
 gilincs.
 tolyogató (Schieber).
 sisak: lombik.
 vágató, törő, tiló (breche).
 vonogató, simító.
 léhelés, gerebellés.
 pólcolás, csöpü.
 sas, sasos kert [oszlop, oszlopos
 kerítés].

ne peckelődjél annyit gyermek:
 (mászkál).

peckes (fitogtató).

Gyergyó-Szt-Miklós.

ményen, ményék.
 égye meg a' feteke fene!
 aztán ilyen ügyes fazakat nem
 hëzzá való. [vëszén?
 nem es.
 esmét.
 ingemet.
 hajtsd ki a' ménest (= 1 lovat).
 meghagynám még bár egy esz-
 áncsorog. [tendeig.
 ámbolya ember.
 ösztön (= ösztönző vessző).
 peták (= 7 váltó kr.).
 susták (= 6 váltó kr.).
 hojza ide (= hozza).
 lejön nálunk es.
 már szépen búvik a' cikája (gab-
 naszemnek).
 szíu = szíj (M.-Vásárh.).
 vadnak.
 kártya: kornkanne (Sz.-György).
 BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Nyelvsajátságok.

A K ő s z e g melletti magyar falvakban sok különösséget találunk. Különösen V e l e m község nyelve nagyon érdekes; egészen elüt a többi községétől. Legérdekesebbnek tartom azt, hogy maguk között nem ejtenek nyílt *e*-t, hanem zárt *ë*-t mondanak helyette. Az *ó*, *ö* helyett *uó*, *üö*-t használnak, az *í*-zés általános, sőt *íé*-t is hall az ember; a *ki* igekötő *kü*-nek hangzik náluk; a labiális illeszkedés általános s gyakoriak az ilyes disszimilációk is: *lábo*. A *-vel sohasem* illeszkedik s *vê*-nek hangzik, a *-szer* és *-nál* is előfordul illeszkedés nélkül; az *-ű* melléknévképző *üő* alakban divatos. A birtokos személyragozás is érdekes: *papjaitok* h. *papaitok*-ot hall az ember. Feltűnő alak ez is: *ne bucsá* = ne bocsásd. Írtam össze szöveget is (él köztük kurucnóta is, pl. »Elment az én uram idegen országba«, még pedig több változatban, az egyikben csúfondáros szerelmes nótává változva; emlegetik Petőfit is és tudnak szerelmes

* A Nyr. 26. k.-ben közölt adatoknak vége. — *A szerk.*

nótát, melyet állítólag Petőfi írt, mikor a katonaságtól haza menet egyik csárdában megölték a kedvesét!) A szomszédok sokat csúfolják a velemieket, s éppen ezért nagyon vigyáznak magukra, ha idegen-
nel beszélnek, s szinte úgy kell kilesni őket. A hiúság is erőt vesz rajtuk, s urasan akarnak beszélni.

Mutatóba közlök egy pár tájszót is; sokban megegyeznek az őrségiekkal, de van egy pár szavuk, melyeket nem találni a Táj-
szótárban (pl. *geráj*, a *talabér* Erdélyből van idézve, de *talabor* alakban).

bëránna: borona,

csigar: husáng,

csikénye: csitke,

gëráj: egér,

hordoznyi: boronálni,

jutalmas: olcsó,

lapány hely: lapályos hely,

lemésvas: szántóvas,

lövödék: pillangó,

szomít: szomjas,

szülesség: sarjú,

talabér: csúsztató (az alakja kis válu, hegyről menet a koci alá teszik).

tërág, trág: a szt. Mihály lovához hasonló szalma v. trágyahordó eszköz.

tikmony: tojás,

tul^uószekér: tragács,

tur^uós-iték: turós gombóc.

KOCSIS LÉNÁRD.

Szólások.

(Hegyhát. Körmend vidékén.)

Fincot fogott a tehen, aztán észalatt: megugrott, ugrándozott; *fincál*: ficáncol, fickándozik, ugrál; *bakfinc*: bukfenc.

Csak é *könnyig röppencsbe* ment é, aztán gyütt a nagy esső: egy könnyű felső rékliben vagy terítőben.

Teli van e ruha *buhávê*: a ruha balhával.

A is ott vót a bálbo a leányávol *összütt*: együtt.

Akkorán: annyira, olyan igen: Bár az isten könyörülne rajta, ne szenvedne *akkorán*.

Ergelós üdő, a zembert összö vissza taszigállo: goromba, szeles idő — (*ärgerlich?*)

Viszos a szoknyájo: egyik felül hosszabb mint a másik felül.

Igen *fáncsikás* vót (a szoknya) aztán le köllött *fajkónyi* belülő: egyenetlen, szakadozott volt, le kellett nyirbálni.

Mindig *tünekedik* velé: ingerkedik, szekírozza.

Most *megtehenesüötek*, mjég eddig peig hát alig tuttak *lebegnyi*: tehenet szereztek, pedig előbb alig élhettek.

Szömörküöt amin sebtin gyütt a kert felüő, *lehincsuöt*: zihált, szaporán lélegzett.

Ejiés még eszik: evést eszik. — Az az öreg asszon ollan juó *ejüő*: jó evő.

Szoruöt korba az is juó: ha meg van az ember szorulva.

Az nem *löjt meg*, míg csak ki nem aluszsza magát: nem enged, engesztelődik, gyaludik, békéll.

Mikor a *kütés vót*: villámcsapás [kű-ütés?].

Mikor *hajnal ered*, akko csak fökelék: hajnalodik.

Nem tudok *érté*: nem tudok felőle.

Ollan szíép lóherünk vuót csak u *háborgott*: ringott, rengett, hullámzott.

Jó *sár álló* gyerek: helytálló, kitartó.

Mi a fene bajja, ho csak ollan *hütre szöll*: esre hitre, kérve, kénytelen kellettlen.

Ollan *tündéres*, alig birunk velé: szeszélyes a beteg.

A *susora vizé arra* folyik az árokba; a szivárványra mondják.

Igen *dagad a nap alla*, maj talán lesz rövidessen (eső) — *valami üdő lesz*: homályos, felhős időben mondják, mikor melegen tűz a nap.

Koadik a dió: szétnyílik a zöld héjja.

A diófa teli van *koávê*: a fán maradt aszott férges dióval.
[? Vö. *kovaszt* MTsz. — *A szerk.*] TURCSÁNYI ANDOR.

Bethlen Anna.

(Székely népballada.*)

Bíró Miháj, Bëthlen János,
Béménének ók éggy házhoz.

Gyöngé bőre éhasada,
Piros vére mégcsordula.

Komám, komám, édös komám
Tanácsa é kjed az hugát!
Szép kocsisom szeretgeti,
Pej paripám kécségteti.

Haza mène Bëthlen Anna,
Lëfeküvék az ágyába; **
Oda mène az ó ángyà, **
Kérdi: Mi lölt Bëthlen Anna?

Étanítom édös komám,
A két karom erejivê,
A kardomnak az élivê.

Mikô kis kertömbe jártam,
Piros szoknyám mégakada,
Gyöngé bőröm éhasada.

Haza mène Bíró Miháj.
Nyicsd ki, nyicsd ki édös szógám,
Nyicsd ki istálóm ajtóját!

Oda mène az ó báttýà, **
Kérdi: Mi lölt hógom, Anna?

Nyitom, nyitom édös gazdám,
Csakhogy ráncsom fél a gatyám.

Mikô kis kertömbe jártam,
Piros szoknyám mégakada,
Gyöngé bőröm éhasada.

Úgy mëgrugja Bíró Miháj
Az istálónak ajtóját;
Úgy mëgüti Bëthlen Annát:

Áj ki ajtód elejibe,
Kérjed azon Istenödöt,
Hogy é në hagyjon tégödöt.

Evvê kargyát élévötte,
Abba hejbe fejít vötte.

(Kadicsfalva, Udvarhely m.)

KORONCZY IMRE.

* Változata Arany-Gy. Népk. 3. k.

** A balladának (azóta elhalt) följegyzője à betüt írt, talán labiális a hangot kívánt jelölni (vö. Nyr. 33:450). *A szerk.*

IZENETEK.

Az Akadémia nyelvtudományi osztályának januári nyilvános föl-olvasó ülésén lapunk ellen egy olyan durvasággal és valótlansággal spékelt föl-olvasás hangzott el (maga az osztály a rákövetkezett zárt ülésben nyomban kifejezte rosszalását), melyre tisztességes folyóiratban lehetetlen megfelelő választ adni.

Sz. K. *Gyökeret ver* csak látszólag németes szólás, igazán pedig kifogástalan kifejezés, előfordul már legjelesebb régi íróinknál, olyan korban is, mikor a német nyelv még nem hatott oly erősen a magyarra. A NySz. az ÉrdyC-ből, Pázmányból és Mikesből idézi. Újabban is használják jó magyarságú írók, pl. Imre S. Irod. tanulm. 2:256: »Eszméik . . . egész Európában gyökeret vertek.«

T. V. *Búsít* ,háborgat, alkalmatlankodik' értelmében már 1609-ben előkerül: »Ez órában értem uram, hogy Homonnay . . . szolgálai Szerencs felé mentek volna, elhittem [= úgy hiszem, gondolom,] Kdnek leszen miattok *búsulása* [alkalmatlansága, bosszusága], jobb leszen vala uram, hogy ha Sárosról teszünk vala választ neki, talán most Kdet nem *búsítottuk* volna« (LevT. 2:206.). Ezt jelenti Faludinak is a NySzban idézett mondatában: Fogadom, hogy legkisebb imádsággal sem búsítom az egeket = alkalmatlankodom az egeknek (az olasz eredetiben ez van: *senza dare un sol pensiero al cielo*).

Kr. L. Annak a hajózási műszótárnak, melyet minapi levelében említett, Kenessey Albert volt hajóskapitány és kir. vasúti és hajózási főfelügyelő volt a szerzője, 1865. A benne összegyűjtött szóanyagot részben értékesítették a Pallas lexikonában.

H. J. Kegyed azt mondja: *még nincs annyi-idős*, hibásan van mondva, e h. *még nem annyi-idős*, és hogy *készen van* hiba e h. *kész*, mert se azt nem mondjuk: *még nincs tiszta, még nincs fényes*, se pedig: *tisztán van, fényesen van*, hanem csakis így beszélhetünk: *még nem tiszta, még nem fényes*, és: *tiszta* v. *fényes*, pl. a csizmám. — De evvel az okoskodással hová jutnánk? Hibás szók volnának ezek: *magyaráz, magyarít, magyartalan*, mert nem mondjuk: *tótáz, oláház, németéz, oláhít, tótít, németít, oláhtalan, tóttalan, némettelen*. Hibás volna: *alkudozik, esküdozik, hazudozik*, mert nem mondjuk: *aludozik, feküdozik, ocsudozik* stb. Hibás volna ez a szórend: *mit én bánom? mit én tudom?* mert nem mondhatom: *mit én törődöm vele? mit én kapok? mit én ettem? mit én ittam?* Uralkodik ugyan a nyelvben az analógia, de nem olyan zsarnoki módon. Az eltérésnek, a kivételes nyelvszokásnak vagy általában valami nyelvtörténeti oka van, vagy pedig jelentésbeli különbségnek felel meg: pl. *az én cipőm még nincs olyan fényes* más árnyalat, mint *nem oly fényes*.

M. I. A névmások helytelen használatait röviden, de rendszeresen, tárgyalja a Helyes Magyarság c. kézikönyv. (80—85). A mutató névmás használatáról legbővebben Szarvas G. szólt a Nyr. 15:4 s köv. l.

K. L. Az *ija-fija* és *i-fiú* azonosítása tudunkra először a Nyr. 8:51. lapján fordul elő.

G. K. A *biológiára* nincs más magyar kifejezés, mint *élettan, életrajz*; az a baj, hogy *élettannak* mondják a *fiziológiát* is.

Beküldött kéziratok. Stan V. Magyar elemek a mócok nyelvében. — Béltékny K., Gondán F. és Szeremley Császár L. Irodalmi köznyelvünk szókincse. — Ady L. Magyarázatok, helyreigazítások, népnyelvi hagyományok. — Schön J. Beszélgetés, jelzős szók stb. — Harmos S. Tudatlan. A fene. — Bérczi F. Régi hagyományok megbecsülése. Névelő a birtokviszonyban. — Heves K. Megnyirbált szavak. — Vértesy D. Tiberius nyelvújítása. — Ósz J. Népmesék. — Benkóczy E. Báli nevek. — Nagy J. A hevesmegyei nyelvjárás. — Id. Vozáry Gy. Tájszók, szólások. — Pongrácz S. dr. A magyar nyelv szerkezete stb.

Beküldött könyvek. Olesó Könyvtár: Bajza költeményei, 80 f. Gobineau: A turkomán háboru, 40 f. Graindorge: Párizsi jegyzetek, 1'40 K. Theuriet: A rózsakirály, 1 K. — Figyelő. Havi szemle. Szerk. Osvát Ernő (Budapest, Deutsch Zs. és társa. Egész évre 12 K, egyes sz. 1'20 K). — Wallenstein, írta Schiller, ford. Dóczy L. (Két kötet. Wodianer.) — Négyessy L. Rendszeres magyar nyelvtan. 2. kiad. (Wodianer.) — Magyar könyvtár: Aranyasrákosi Székely S. A székelyek Erdélyben. Hevesi J. Nászúton. Guy de Maupassant: Gyöngy kisasszony. — Nielsen Konrád: A lappok Norvégiában (különny. az Erdélyi Múzeumból). — Russland und Japan, von Baron Suyematsu (London, 1904).

Javitandó 55. l. Ugod h. olv. Nagy-Gyimót.

Budenz - Album. A Magyar Nyelvőr előfizetői leszállított áron kaphatják kiadóhivatalunkban a Budenz-Albumot, melyet 1884-ben adtak ki Budenz József tanítványai és tisztelői. A Magyar Nyelvőr előfizetői most két koronáért kapják (nem előfizetők négy koronáért; eredeti bolti ára 7 K 60 f). A jövedelmet Budenz József magyar nyelvészeti munkáinak új kiadására fogjuk fordítani.

A Budenz-Albumnak tartalma: Kalevi poeg (Simonyi Zs és Vikár B.) Az ugor népek. A finn igeképzés-tanból. Mássalhangzók jésülése a finn nyelvben. Az ugor nyelvek jelentéstanához. A pää (fej) szerepe a finnben (Szinnyei J.) Önállósított határozók (Simonyi Zs.) Az ugor összehasonl. verstan. (Négyesy L.) A magyar ny. hangjai. (Balassa J.) A lapp nyelvjárások. Lapp népdalok. (Halász I.) A ritmus hatása a szóképződésre. (Kőrösi S.) A debreceni kódex (Volf Gy.) Gyarmathy Nyelvmestere. (Háhn A.) Bennünket, benneteket. (Tömlő Gy.) A göcseji nyelvjárás alaktana. (Kardos A.) Faludi nyelve. (Kasztner G.) Az ó, ő képzős igenév a régi m. nyelvben. (Könnye Ny.) A ki igekötő használata. (Kúnos I.) Az altaji nyelvek számképzése. (Munkácsi B.) Budenz irodalmi munkássága.